

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК [023+929] Сірополко Степан «1908/1917»

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор (Київ)*

БІБЛІОТЕКОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ С. СІРОПОЛКА У 1908–1917 РОКАХ

Висвітлено найменш досліджений московський період життєвого та творчого шляху українського вченого, громадського і політичного діяча Степана Онисимовича Сірополка (1872–1959). Систематизовано та проаналізовано його маловідомі наукові праці початку ХХ ст., присвячені розробці теоретико-методологічних засад бібліотекознавства, виявлено неznані сторінки його практичної діяльності в галузі бібліології.

Ключові слова: Сірополко Степан Онисимович, бібліотекознавство, бібліографія, книгознавство, народні бібліотеки, бібліотека, позашкільна освіта, земство.

The article enlightens the least known Moscow period of life and artistic development of Ukrainian scientist, public and political figure, Stepan Onysymovych Siropolko (1872–1959). It systematizes and analyzes his little known scientific works of early XX century dedicated to the development of theoretical and methodological basis of library science; it also reveals the unknown facts of his practical activity in the sphere of bibliology.

Key words: Stepan Onysymovych Siropolko, library science, bibliography, book science, national libraries, library, non-school education, zemstvo.

Освещен наименее изученный московский период жизненного и творческого пути украинского ученого, общественного и политического деятеля Степана Анисимовича Серополко (1872–1959). Систематизированы и проанализированы его малоизвестные научные работы начала ХХ в., посвященные разработке теоретико-методологических основ библиотековедения, выявлены неизвестные страницы его практической деятельности в области библиологии.

Ключевые слова: Серополко Степан Анисимович, библиотековедение, библиография, книговедение, народные библиотеки, библиотеки, внешкольное образование, земство.

Серед вітчизняних бібліологів і громадсько-політичних діячів, які у своїх працях розглядали бібліотекознавчу проблематику, особливе місце належить Степану Онисимовичу Сірополку (1872–1959), з ім'ям якого пов'язаний розвиток українського бібліотекознавства першої половини ХХ ст. Наукові ідеї цього вченого становлять теоретико-методологічну основу вітчизняного бібліотекознавства. В його роботах сформульовані теоретичні та методологічні підходи, що дають змогу сучасним дослідникам концептуально вибудовувати зміст бібліотечної діяльності, бібліотечної освіти та науки.

Бібліотекознавчий доробок С. О. Сірополка, що довгий час залишався поза увагою дослідників, становить науковий та практичний інтерес і потребує ґрунтовного вивчення на різних етапах діяльності вченого. У попередньому числі «Української біографістики» [10] нами проаналізовані прилуцький (1872–1883) і московсько-тульський (1883–1907) періоди життя та діяльності С. Сірополка, виявлені фактори, що впливали на його становлення як особистості, науковця, освітнього діяча, бібліотекознавця. Відтак, найменш вивченою залишається бібліотекознавча діяльність Степана Онисимовича на початку ХХ ст. у московський період життя та творчості (1908–1917), коли він особливо плідно працював над розробкою теоретичних аспектів вітчизняної бібліотечної справи та їх практичним втіленням у бібліотечне будівництво.

Від 1908 р. С. О. Сірополко з Нижнього Новгорода повернувся до Москви та, як засвідчує адресна та довідкова книга «Вся Москва» за 1910 р. (ч. 3, с. 426), оселився з родиною на Довгоруківській вулиці у будинку Суботіна. У цей час він очолював редакцію часопису для дітей «Юная Россия», створеного у травні 1906 р. замість періодичного видання «Детское Чтение». Розвиваючи кращі традиції російської дитячої педагогічної періодики, це видання висвітлювало культурно-історичні та громадсько-політичні проблеми і призначалося для просвіти, розвитку та виховання молодого покоління, пробудження в ньому інтересу до знань та прагнення до самовдосконалення.

Новостворена редакція працювала під керівництвом відомого педагога Дмитра Івановича Тихомирова, який присвятив життя літературно-педагогічній діяльності, співпрацював

у газетах і педагогічних часописах «Народная школа», «Семья и школа», а також уклав підручники для школи, посібники для вчителів із методики викладання російської мови («Букварь», «Азбука правописания», «Вешние всходы») та ін. [69].

Безоплатним додатком до видання «Юная Россия» був редагований тим самим Д. І. Тихомировим журнал «Педагогический листок», на сторінках якого вміщувалися статті з проблем навчання та виховання. Та одним із основних завдань часопису стало поширення бібліографічної інформації про нові видання в галузі шкільної, дошкільної та позашкільної освіти, педагогічної літератури для батьків і педагогів середніх і нижчих навчальних закладів, а також про книжкові новинки для дітей.

Саме на сторінках «Педагогического листка» з'являються статті С. Сірополка з проблем організації земських і недільних шкіл [45]. Ймовірно, що він очолював відділ «Бібліографія», оскільки в цьому розділі журналу міститься значна кількість підготовлених ним рецензій та оглядів нової літератури з освітньої та навчально-педагогічної проблематики. Серед видань, що він рецензував, були також праці в галузі шкільництва та бібліографії, а також художні твори дитячих письменників, зокрема, виданих «Юной Россией». Так, у відгукові на дослідження Д. М. Бобилева, в якому йдеться про ставлення населення Пермської губернії до народної школи [52], С. Сірополко звернув увагу на прагнення селян дати освіту своїм дітям, підвищивши рівень початкової школи, засновуючи при цих закладах бібліотеки, а також утворюючи інші установи позашкільної освіти, що сприяли б розвитку читацьких потреб учнів і широких верств населення. Відгукнувшись на працю Б. Веселовського з історії земств [49], С. Сірополко звернув увагу на висвітлення автором проблем народної освіти, зазначивши, що саме земства спрямовували свою діяльність на організацію мережі закладів позашкільної освіти, зокрема народних бібліотек і читалень. Завдячуючи діяльності земств у галузі позашкільної освіти, як зазначав рецензент, уже у 1909 р. у 34 земських губерніях було майже 4,5 тис. народних бібліотек-читалень [49, с. 143].

Не пройшли повз увагу С. Сірополка праця М. Малиновського, який уклав каталог книжок для дітей та

юнацтва з метою відбору з популярних видань літератури для вихователів і бібліотекарів шкільних бібліотек [18, с. 502], а також структура щорічних календарів-довідників, призначених для вчителів (відзначив вміщені там бібліографічні списки книжок із педагогіки та психології), а також покажчики популярної літератури [19].

Бібліографічні покажчики в галузі гуманітарних знань також були предметом уваги С. Сірополка, оскільки містили інформацію, що допомагала бібліотекарям при комплектуванні бібліотек, сприяла самоосвіті читачів. При цьому він аналізував систематизацію видань, їх тематико-типологічну структуру та висловлював зауваження щодо повноти представленого матеріалу [21]. Щодо бібліографічних покажчиків у галузі рекомендованої для читання дітей літератури, то вчений не погоджувався з необхідністю поділу книжок за віком, мотивуючи тим, що «вік для читання дитини визначається не стільки роками, скільки ступенем її розвитку» [22]. У рецензії, присвяченій аналізу творчого доробку вихідця з України хірурга, анатома та педагога, основоположника військово-польової хірургії, члена кількох міжнародних академій М. І. Пирогова, засновника першої недільної школи для дорослих у Києві, не лише йдеться про заслуги того в галузі педагогіки, а й подано належну бібліографію праць, присвячених цьому напряму діяльності лікаря [24].

Значну увагу в цей час приділяв С. Сірополко рецензуванню праць В. І. Чарнолуського, вихідця з Чернігівської губернії, відомого діяча у галузі народної освіти і громадського педагогічного руху, вихованця Університету Св. Володимира, який виступав із різкою критикою уряду Російської імперії щодо політики в освітній галузі, за що його було заарештовано. Після повернення із заслання (1905) В. І. Чарнолуський ініціював і розробив демократичну програму реформування освітньої системи країни, що передбачала децентралізацію управління освітою, різноманітні джерела фінансування, необхідність утворення правової бази освіти. У рецензіях на роботи В. Чарнолуського, де йшлося про організацію позашкільної освіти, С. Сірополко звернув увагу на докладне висвітлення автором ролі та компетенції держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також приватної

ініціативи у справі народної освіти, вперше проведений автором аналіз поряд із діяльністю відомих товариств, також роботи осередків маловідомих, зокрема професійних організацій учителів, бібліотекарів тощо [23]. С. Сірополко погоджувався із думкою В. Чарнолуського щодо важливої ролі приватної ініціативи в освітній галузі, що не суперечила розвитку просвітньої роботи державних установ і місцевих самоврядувань. Особливу увагу рецензента привернули два випуски довідкового видання «Ежегодник внешкольного образования» (1907; 1910) за редакцією В. І. Чарнолуського з проблем позашкільної освіти. На їхніх сторінках було вміщено статuti, урядові розпорядження, закони, циркуляри, списки літератури та інші документи і матеріали, а також висвітлювалася діяльність земств у галузі бібліотечної справи [20; 25]. Містили вони також багато цінних відомостей про організацію бібліотек, а також законоположення, статuti книгозбірень, списки бібліотек Російської імперії, відомості про земські бібліотеки, історичний нарис про їх діяльність. Ці щорічники за повнотою представлених матеріалів, на думку С. Сірополка, слугували найповнішими довідниками для фахівців у галузі позашкільної освіти, зокрема, і для бібліотечних працівників.

Значна кількість вміщуваних майже впродовж десяти років на сторінках «Педагогического листка» рецензій на присвячені проблемам освіти та виховання книги, покажчики (І. Владиславлева, М. Ульянова, М. Рубакіна [26; 28; 34; 35]) та праці В. Чарнолуського [31] стали важливою складовою бібліографічного доробку С. Сірополка.

На початку ХХ ст. Степан Онисимович активно працював не лише як бібліограф, а й став відомим у Російській імперії дослідником у галузі бібліотекознавства, розробляючи актуальні проблеми бібліотечної справи та науки про бібліотеку.

Бібліотечна справа в цей період входила до складу ємкого поняття «позашкільна освіта», вивчення якого здійснював С. Сірополко разом із іншими відомими діячами народної освіти та прогресивними педагогами Є. М. Мединським, В. І. Чарнолуським, В. П. Вахтеровим, які бібліотекознавство включали до складу педагогіки, оскільки вважали бібліотеку найкращим засобом для самоосвіти та народної освіти. Працюючи на посаді завідувача відділом народ-

ної освіти Московської губернської земської управи, Степан Онисимович опублікував дослідження «Внешкольное образование» (1912) [46], в якому обґрунтовував значення позашкільної освіти, необхідність якої бачив, насамперед, у тому, що сама лише народна школа не може забезпечити населенню належної освіти, оскільки її завдання «дати до рук учнів *зряддя* освіти — грамотність, за допомогою якої відкривається доступ до всієї суми людських знань» [46, с. 5]. Відтак, потрібні установи, діяльність яких сприяла б подальшому розумовому та моральному розвитку народу. Окрім того, потреба позашкільної освіти зумовлювалася, на його думку, «наявністю значної маси неосвіченого населення, яке перейшло вже шкільний вік і тому позбавленого можливостей скористатися нормальною мережею шкіл» [46, с. 5]. Ця частина населення при бажанні могла здобувати освіту за допомогою недільних шкіл, народних читань, бібліотек, читалень тощо. Заклади позашкільної освіти вчений вважав освітньо-виховними установами, що здійснюють її за різними формами та напрямками.

Особлива роль серед закладів позашкільної освіти належала народним бібліотекам і саме тому організації їх роботи, а також розвитку науки про бібліотеку С. О. Сірополко присвятив працю «Народныя библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация» (М., 1910), де вперше терміни «бібліотекознавство» та «бібліотекознавчі дисципліни» вжито на позначення окремих розділів бібліотекознавства чи окремих курсів у системі підготовки бібліотечних фахівців. Він також торкнувся теоретичних проблем бібліотекознавства — визначення соціальних функцій бібліотеки, виявлення основних принципів організації бібліотечної справи, запровадження участі громадськості в роботі бібліотек, формування бібліотечної мережі, розробки бібліотечної класифікації та каталогізації, а також статистики бібліотеки. Вченому вдалося виокремити складові окремих розділів спеціального бібліотекознавства — фондознавства, читачезнавства, бібліотечної професіології та бібліотечної статистики, а також спробувати розкрити сутність цих явищ, терміни для визначення яких у бібліотекознавстві з'явилися значно пізніше. Крім теоретичного ця праця С. Сірополка мала також і практичне зна-

чення, оскільки в ній подано чотирнадцять додатків, необхідних для використання у роботі народних бібліотек, зокрема: «Примерные формы прошений об открытии публичных бесплатных библиотек-читалень и подписки ответственного лица», «Устав земской публичной библиотеки в Марьиной Роще Московского уезда», «Устав библиотечного общества», «Устав библиотеки, руководимой библиотечным советом», «Список библиографических указателей и примерных каталогов, необходимых при составлении каталога библиотеки», «Правила библиотеки», «Инструкция для библиотекаря», «Список наиболее крупных книгоиздателей, книгопродавцов и букинистов» та ін., описано техніку реєстрації та видачі книжок [53]. Ці зразки документів надавали суттєву практичну допомогу при відкритті та організації роботи народних бібліотек у Російській імперії. Робота С. Сірополка отримала позитивні відгуки на сторінках спеціальних періодичних видань, де відзначалося зокрема, що «в книжці С. Сірополка дуже толково та ясно пояснено новий порядок відкриття бібліотек, а також подано різні вказівки по їх організації», відзначалося новизна викладеного матеріалу та оригінальність думки автора [2; 3]. Публікація вченим цих документів і матеріалів, а згодом – Закону від 2 грудня 1905 р. про ліквідацію цензури щодо народних бібліотек, «Резолюцій Першого бібліотечного з'їзду (секції громадських і народних бібліотек)» (1911), «Резолюцій загально земського з'їзду з питань позашкільної освіти, не розглянутих загально земським з'їздом» (1911), «Нових правил про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах» (1912) [46, с. 86–128] сприяла формуванню джерельної бази для вивчення бібліотечної справи, а також засвідчувала становлення бібліотечної справи, а також засвідчувала становлення бібліотечної джерелознавства.

Подальша розробка проблеми сутності бібліотекознавства як навчальної дисципліни та її складових знайшла свій розвиток у доповіді С. Сірополка, виголошеній на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911), в якій він запропонував орієнтовну програму десятигодинного навчального курсу бібліотекознавства. На його думку, вивчення цього предмету могло б містити такі теми: «I. Історія книгодрукування і бібліотеки. Культурна роль бібліотек (1 година); II. Громадські бібліотеки в Америці (1 годи-

на); III. Народні бібліотеки в Росії (Історія та статистика) (1 година); IV. Приміщення бібліотеки. Меблі та обстановка. Розстановка книг. Гігієна книг (1 година); V. Принципи комплектування бібліотек. Укладання каталогу бібліотеки. Посібники і покажчики при комплектуванні бібліотеки (1 година); VI. Внутрішня організація бібліотеки. Засоби, що сприяють найбільшій продуктивності бібліотеки (1 година); VII. Техніка запису при видачі книжок (2 години); VIII. Звітність бібліотеки (1 година); IX. Правове положення бібліотеки. (Узаконення, що стосуються бібліотечної справи (1 година)» [46, с. 56]. До складу бібліотекознавства він включив як теоретичні питання (історію книги та бібліотеки, соціальні функції, типологію бібліотек, історичний і статистичний аналіз зарубіжних і вітчизняних громадських бібліотек, принципи комплектування та каталогізації, бібліотечне законодавство), так і практичні (організація роботи бібліотеки, матеріально-технічна база, техніка запису при видачі книжок, статистика бібліотеки). Отже, запропонована тематична структура курсу свідчила про концепцію С. Сірополка щодо бібліотекознавства як навчальної дисципліни, а розподіл бібліотекознавства на теоретичну та практичну частини підтверджував, що він розділяв традиційні для того часу погляди у науці щодо бібліотеки та бібліотечної справи.

Певним внеском у розвиток учення про бібліотеку є думки С. Сірополка щодо необхідності повсюдного відкриття народних бібліотек, зумовленої потребою «за допомогою книги проводити знання у темні маси народу» [46, с. 35]. Він вважав, що серед установ, які ставлять за мету сприяти задоволенню розумових потреб населення, найбільше значення мають загальнодоступні бібліотеки. Роль бібліотеки полягає в тому, що вона «як культурно-просвітня установа, не тільки задовольняє духовні запити людини, але й підвищує ці самі запити, навчаючи її бачити у книзі джерело людських знань, думок та почуттів. А якщо таке значення книги, то зрозуміло, наскільки є життєво важливим вільний доступ до неї для всіх і кожного, інакше кажучи – відкриття громадських бібліотек» [46, с. 35].

Учений розробляв методологічні засади науки про бібліотеку. Вивчення народних бібліотек С. Сірополко здійснював у зв'язку з конкретно-історичними умовами їх існування,

що свідчить про запровадження ним принципу історизму у бібліотекознавстві. Він вважав, що відкриттям для загального користування бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі (1728) розпочинається «народно-бібліотечна справа в Росії» [46, с. 35], але вона не отримала свого розвитку аж до проведення селянської реформи 1861 р., що скасувала кріпацтво та звільнила селян від особистої залежності, коли вони серед інших прав отримали також право на освіту. Значний розвиток народних бібліотек розпочався після проведення земської реформи 1864 р., коли до функцій земських установ увійшло будівництво й утримання народних шкіл та учнівських бібліотек, якими могли користуватись не лише учні, а й доросле населення. Земства також засновували й народні бібліотеки, значне збільшення мережі яких спостерігалось до початку 80-х рр. XIX ст. С. Сірополко вважав, що за своєю сутністю вони нічим не відрізнялися від публічних бібліотек, що переважно обслуговували «міських обивателів: і ті, й інші були підпорядковані одним і тим же нормам» [46, с. 36]. Але на перешкоді розвитку народних бібліотек постали цензурні утиски (1890) щодо порядку відкриття та комплектування їх книжкового фонду. Після послаблення цензури (1905) активізувалася діяльність земств, просвітніх товариств і приватних осіб щодо розвитку народних бібліотек. Отже, розглядаючи виникнення, формування та розвиток народних бібліотек у хронологічній послідовності, С. Сірополко розробляв історичний метод у бібліотекознавстві.

У науці про бібліотеку особливо активно вивчався та використовувався статистичний метод, оскільки бібліотеки та читачі являють собою суспільне явище, вивчення якого полягає у групуванні даних для аналізу та висновків на підставі масових спостережень. С. Сірополко активно досліджував народні й учительські бібліотеки, виявляв їхню кількість, кількість книжок, а також читачів за віком, статтю, освітою, професією, також вплив на роботу книгозбірень різних факторів (складу та освіти бібліотекарів, кількості власних приміщень для бібліотек, їх підпорядкування тощо).

У контексті розвитку статистичного методу вчений працював над проблемами удосконалення звітності народних бібліотек, що становить сукупність відомостей про результа-

ти їх роботи за певний проміжок часу. Зокрема, С. Сірополко розвивав думку про необхідність спрощення, розробки й уніфікації форм цієї звітності в народних бібліотеках. У праці «Очередные задачи в народно-библиотечном деле» [62] він зауважував, що основу звітності бібліотек повинні складати відомості про наявний книжковий фонд як в цілому, так і по відділах, а також про кількість читачів за звітний рік і число виданих книжок за той самий період. Він пропонував розробити техніку запису для позичених книжок, зважаючи, що кожна видана читачеві книжка повинна бути зареєстрована.

У цей час у Російській імперії усвідомлювалася необхідність у достовірній статистичній інформації про стан народних бібліотек і читалень, не залежно від їх підпорядкування та приналежності, котру могли б збирати земські установи. Вирішенню цієї проблеми певною мірою сприяли рішення Загальноземського з'їзду по статистиці народної освіти, що відбувся у Харкові 12–18 червня 1913 р. С. Сірополко був серед делегатів форуму як фахівець і доповідач за особливим запрошенням бюро з'їзду [82, с. 343]. Його було обрано головою секції «Статистики позашкільної освіти», де заслуховувалися та обговорювалися окремі проблеми відповідної тематики, а також йшлося про розробку проектів бланків звітності закладів позашкільної освіти, зокрема й бібліотек. Відтак, проблеми бібліотечної статистики, що вивчає кількісний бік явищ і процесів бібліотечної справи, стали важливим напрямом бібліотекознавчих досліджень С. Сірополка цього періоду. У доповіді «Основні групування даних про народні бібліотеки» він, зважаючи на нові правила щодо народних бібліотек при нижчих навчальних закладах (1912), запропонував поділити їх на дві категорії: ті що знаходяться у шкільних приміщеннях і підпорядковані Міністерству народної освіти (на які розповсюджуються правила від 9 червня 1912 р.) та ті, що знаходяться поза межами школи й підпорядковані Міністерству внутрішніх справ (мають право мати в своїх фондах усі книги, за винятком вилучених із вжитку) [61, с. 429].

Окрім цього вчений зупинився на необхідності збирання статистичних відомостей про книжкове майно, читачів, бібліотекарів, діяльність бібліотеки та її бюджет.

До першої групи — книжкове майно — він включив відомості про загальну кількість книг і брошур (назв і томів).

Тобто, одиницями обліку бібліотечного фонду, на думку С. Сірополка, є друкована одиниця або том – кожен поліграфічно самостійно оформлений твір друку. Також йшлося про загальну вартість книг і брошур (номінальна вартість), їх розподіл по відділах. Він запропонував здійснювати класифікацію бібліотечного фонду за тринадцятьма відділами: релігійно-моральним; белетристики; історії літератури, критики та публіцистики; історії та біографій; географії та подорожей; віршів; суспільствознавства; філософії, психології та педагогіки; сільського господарства та ветеринарії; медицини; технічних наук та ремесел; довідкових видань; періодичних видань [61, с. 430].

Фактично, йшлося про статистичний облік книжкового фонду, що давав змогу визначити кількість творів друку, що є у бібліотеці, їх рух і розподіл за тематичною ознакою. Дискусії серед бібліотекознавців викликав вибір одиниці обліку: С. Сірополко запропонував взяти для обліку фонду друковану одиницю або том, що давало змогу здійснювати підрахунок чисельності фонду за назвами та скласти уявлення про його інформаційну значущість. При складанні системи класифікації книжок С. Сірополко поклав в основу запроваджувану на той час міжнародну десятичну бібліографічну класифікацію.

До другої групи – читачі – він включив статистичні відомості про загальну кількість читачів і розподілив їх за статтю, віком (діти; підлітки – від 13 до 18 р.; дорослі – від 19 до 50 р.; старі – від 51 р. і старші), заняттями (землероби, чорноробочі, заводські та фабричні робітники, приватна та громадська служба, чиновники, без визначеного роду занять), освітою (учні, котрі закінчили початкову чи іншу школу, самоучки), місцю знаходження від бібліотеки (на відстані 1-ї версти, 2-х, 3-х тощо) [61, с. 430]. Тобто, йшлося про запровадження статистичного обліку читачів, що давало змогу виявити кількість структурних груп населення, яке користувалося бібліотекою та здійснити їх класифікацію за відповідними ознаками.

Третя група – бібліотекарі – містила статистичні дані про загальну кількість бібліотекарів та їх помічників, а також відомості про їхній розподіл за віковими ознаками, професійною діяльністю (учитель, священник, дяк, псаломщик, волос-

ний або сільський писар, інша професія, спеціальний бібліотекар), за освітою (без освіти, з початковою, середньою чи зі спеціально-педагогічною освітою), за стажем роботи, за розміром платні. Запропонований С. Сірополком статистичний облік бібліотечних працівників сприяв розвитку статистики бібліотечних кадрів, вивченню чисельності працівників, давав уявлення про їхній кваліфікаційний рівень та освітній ценз, віковий склад тощо.

Четверта група містила статистичні відомості про діяльність бібліотеки, куди увійшли дані про: число виданих книг по відділах, відповідно до запропонованої С. Сірополком класифікації; про число книг, виданих на 1 читача (по 1-й книзі взяли стільки-то читачів, по 2-й — стільки-то тощо); про число видач на книгу (від 1 до 5 взято стільки-то книг, від 6 до 10 — стільки-то тощо); про число днів, упродовж яких була відкрита бібліотека; про число годин, упродовж яких вона працювала [61, с. 431]. Статистичний звіт книговидачі дає уявлення про те, скільки творів друку та інших матеріалів було використано читачами, що значною мірою характеризує межі громадського читання та продуктивності праці бібліотекаря. Він також торкнувся проблеми запровадження відносних статистичних показників обслуговування читачів — читаності та відвідуваності.

До п'ятої групи — бюджет — входило два розділи: надходження та видатки.

Ці статистичні групи пропонувалося взяти за основу при складанні звітів бібліотек, що становлять сутність бібліотечної статистики, оскільки містять кількісну характеристику фактів, що характеризують основні види бібліотечної діяльності, а також розрахунки різних статистичних показників, що характеризують розвиток бібліотечної справи та її зв'язок з іншими соціальними явищами. Звіти становлять фундамент бібліотечної статистики, оскільки вони дають змогу підсумовувати та проаналізувати діяльність бібліотеки за певний період часу. Виокремивши основні статистичні групи, С. Сірополко звернувся до розробки бланків щорічної та поточної статистики народних бібліотек і читалень, що могли б бути придатними як для земських управ, так і для відомств народної освіти, оскільки уніфікованих форм документів ста-

тистичної звітності не існувало і це ускладнювало проведення аналізу діяльності як окремої бібліотеки, так і мережі певного типу книгозбірень. С. Сірополко запропонував форму звіту по народних бібліотеках і читальнях, що складався із 47 пунктів, які давали змогу скласти уявлення про роботу книгозбірень, і оприлюднив її на з'їзді під назвою «Форма звітності по народних бібліотеках і читальнях» [75, с. 523–526]. До основних попередньо виокремлених ним п'яти груп, за якими мали подавати статистичні відомості народні бібліотеки і читальні, він додав пункти, що стосувалися мовного складу книжкового фонду та книговидачі по основних тематичних розділах за кожен місяць року, а також відомості про каталоги та їх види — картковий, рукописний, друкований, а також рекомендаційні та бібліографічні покажчики та їх класифікацію. Він вважав за необхідне додати до річного звіту народної бібліотеки також пункти про наявність при бібліотеці читальні та характеристики її роботи. Обов'язковою вважав інформацію про визначення впливу бібліотеки на читачів і ставлення до неї населення, виявлення проблем у керівництві читанням і недоліків у складі книжкового фонду. Для повної характеристики діяльності бібліотеки С. Сірополко вважав недостатнім тільки укладання статистичного звіту, варто було також подавати інформаційний звіт, в якому всебічно характеризувати діяльність бібліотеки в системі культурно-освітніх закладів регіону.

У ході обговорення доповідей щодо статистики народних бібліотек, С. Сірополко висловлював думки про необхідність запровадження єдиного бланку звітності для народних бібліотек із мінімальною кількістю запитань [9, с. 286], він також роз'яснював терміни, що вживалися при складанні статистичного звіту, зокрема при визначенні положення «Облік кількості, складу і руху книжкового майна» від пропонував під «кількістю» розуміти «число назв и число оправ», а під «складом» — «розподілення книжкового майна по відділах систематичного каталогу», що і було ухвалено секцією [9, с. 290], також було прийнято його пропозицію щодо поділу читачів на вікові групи [9, с. 301].

Отже, С. Сірополко запропонував уніфікувати статистичні відомості про основні напрями діяльності народних бібліотек, розробивши систему кількісних показників для вивчення стану бібліотечної мережі, розподілення її за відом-

чою приналежністю, а також для вивчення стану книжкових фондів, їх розподілу по галузях знань, мовних ознаках і величині, наявності каталогів, дослідження читачів, їх складу за віковими категоріями, соціальним станом, освітою, професійною приналежністю, статтю; для вивчення діяльності бібліотеки, книговидачі, її складу, для знань про бібліотечні кадри, їх вік, освіту, стаж роботи у бібліотеці; фінансування бібліотек, розподіл асигнувань на різні потреби, значна частина яких увійшла до обов'язкових показників річних статистичних звітів бібліотек [16, с. 66–67]. Доповіді Степана Онисимовича увійшли до числа тих, у яких були висвітлені найголовніші завдання з'їзду, висловлені ним ідеї сприяли удосконаленню бібліотечної статистики та розвитку статистичного методу у бібліотекознавстві.

С. Сірополко активно розробляв характерні для бібліотекознавства початку ХХ ст. принципи бібліотечної діяльності. У його працях йшлося про принцип активності бібліотеки, одним із напрямів якого було теоретичне обґрунтування шляхів активної роботи з читачами, залучення населення до користування бібліотеками. Активна роль бібліотеки полягала в тому, щоб залучити до користування нею все населення регіону, де вона знаходилася. С. Сірополко вважав, що активність повинна виявлятися у тому, щоб наблизити бібліотеку до читача, зацікавити книжками, полегшити доступ до книжок і дати змогу їх вибору. Успішність цієї роботи бібліотеки, на справедливу думку вченого, визначається належно укомплектованим книжковим фондом, що здійснюється залежно від типу бібліотеки та її читачів.

Іншим виявом активності бібліотеки він вважав сприяння пробудженню інтересу серед населення до вивчення рідного краю, наголошуючи на культурно-освітній функції бібліотеки: «Без сумніву кожний бібліотекар, в міру своїх сил та здібностей, візьме участь в організації тих засад, що можуть сприяти більш успішному виконанню функції бібліотеки як культурно-освітнього закладу» [58, с. 553], маючи на увазі, що бібліотекареві неминуче прийдеться допомагати товариствам та окремим особам, які вивчають місцевий край, підготовкою бібліографічної інформації та укладанням різного роду бібліографічних покажчиків, добром краєзнавчої літератури.

Наступний напрям реалізації принципу активності бібліотеки полягав у наданні суттєвої допомоги читачам при виборі книжок, що отримало назву «керівництво читанням». Теоретична розробка цієї проблеми здійснювалася багатьма бібліотекознавцями, а заслуга С. Сірополка полягає у тому, що він відстоював свободу вибору для читачів, особливо молоді, але вважав необхідним впливати на цей вибір, враховуючи освіту, вік, індивідуальні особливості читача. Він вважав, що бібліотекар в цьому напрямі повинен керувати читанням.

С. Сірополко рекомендував забезпечувати вільний доступ учнів до бібліотечних фондів, щоб привчити їх самих знаходити потрібну їм книгу, відповідно власним запитам та інтересам, що було особливо важливим напрямом роботи учнівських бібліотек. Водночас, він підкреслював, що бібліотекар в жодному разі не може зняти з себе керівництво читанням учнів, оскільки більшість з них, особливо молодших відділень, постійно звертається до бібліотекаря з проханням вибору книжок, а інші потребують допомоги в обранні книжок для позакласного читання. І навіть «при вільному виборі книг самим учнем бібліотекар не повинен ухилятися від контролю та керівництва читанням: при отриманні прочитаної книжки від учня бібліотекар все ж повинен з'ясувати для себе, як засвоєна книга читачем, дати правдиві роз'яснення невірному зрозумілому читачем, вказати на ті книги, що можуть відповісти на питання, що цікавить читача» [73, с. 204]. Отже, С. Сірополко пропонував вивчати читацькі інтереси шляхом проведення бесід, аналізу прочитаних творів, спостереження за динамікою читацьких інтересів, закладаючи тим самим підвалини запровадження у бібліотекознавство методів соціологічних досліджень.

С. Сірополко запропонував здійснити класифікацію читачів народних бібліотек, поклавши в основу освітній рівень громадян, розподіливши їх на: малоосвічених, котрі вміли читати книжки, надруковані великими літерами; добре освічених, котрі читають белетристику та науково-популярні брошури; розвинених читачів, які читають книжки наукового змісту [53, с. 6]. Здійснена ним класифікація користувачів книгозбірень сприяла накопиченню емпіричного матеріалу для вивчення читачів і читання, розвитку історії, теорії та практики бібліотечного читачезнавства.

Суттєвим є внесок С. Сірополка у теоретичну розробку одного із демократичних принципів бібліотечної діяльності — загальнодоступності бібліотек, в основі якого, на його думку, повинна були безоплатність їх користування та планомірна організація бібліотечної мережі. Він вважав, що мережа народних бібліотек повинна бути розгалуженою і вони повинні бути відкритими для загального користування. Він наполягав на послідовному проведенні цього принципу у практичну діяльність бібліотек, на відміні залогової системи та платності бібліотечного обслуговування. На думку С. Сірополка, бібліотеки повинні бути безоплатними, а залоги та поручительства визнані небажаними [53, с. 6]. Розширенню загальнодоступності бібліотек сприяла організація читальних залів при нижчих навчальних закладах, про що зазначав у своїх працях С. Сірополко, оскільки правила про народні бібліотеки допускали лише позичання книжок додому [53, с. 12].

С. Сірополко активно розробляв принцип громадської діяльності, оскільки демократизація бібліотечної справи передбачала участь населення в організації бібліотек та в управлінні їхньою діяльністю. Він виокремив дві форми участі громадськості — бібліотечні товариства та бібліотечні ради. Прихильник залучення громадськості до організації роботи бібліотеки та самодіяльності місцевого населення, він вважав найбільш доцільним заснування місцевих бібліотечних товариств і бібліотечних рад, які б допомагали популяризації бібліотеки серед місцевого населення, організації її роботи та комплектування.

Свою концепцію участі громадськості у роботі бібліотек він оприлюднив на Першому Всеросійському бібліотечному з'їзді, що з ініціативи Санкт-Петербурзького Товариства бібліотекознавства відбувся з 1 по 7 червня 1911 р., куди його було делеговано Московським товариством грамотності. С. Сірополко брав участь у роботі Секції громадських і народних бібліотек, що привернула увагу багатьох учасників і якою було винесено цілу низку постанов загальнотеоретичного та практичного характеру. Головою Секції було обрано П. М. Богданова, одного із засновників і керівників Товариства бібліотекознавства, російського бібліотекознавця та бібліографа, редактора журналу «Библиотекарь», а його заступниками — С. О. Сірополка та А. А. Дитрихсона.

У вітальному слові С. Сірополко наголосив на необхідності визнання з'їздом заслуг у народно-бібліотечній справі вчителів, які сприяли організації роботи народних бібліотек, зокрема, їх комплектуванню та обслуговуванню читачів. 2 червня 1911 р. С. Сірополко виступив із концептуальною доповіддю «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі», в якій підкреслювалася необхідність здійснювати її будівництво із залученням широких верств населення, а також йшлося про те, що здійснювана земськими та міськими органами самоврядування організація загальної народної грамотності є дуже далекою від народної освіченості та що лише при взаємодії школи та бібліотеки, керівництво якої здійснюється громадськістю, можливе духовне та моральне розкріпачення народу. С. Сірополко наголошував, що організація народно-бібліотечної справи повинна будуватися на принципі громадськості; участь місцевого товариства повинна бути не лише у справі відкриття бібліотек, а й у самій організації бібліотечної справи; йшлося про усвідомлення необхідності широкого відкриття у губернських і обласних містах особливих товариств сприяння улаштування народних бібліотек і читалень [65, с. 176].

У ході роботи з'їзду С. Сірополко брав активну участь у обговоренні багатьох доповідей, виголошених на Секції громадських і народних бібліотек, послідовно проводячи думку, що тільки залучення громадських сил до бібліотечної справи зможе оживити її [65, с. 131]. Він висловився з приводу взаємин між бібліотеками та книгопродавцями, зазначивши, що книгопродавці та книговидавці повинні насамперед дбати про доступність книжки за ціною різним верствам читачів. Проблема поширення друкованих видань актуалізувалася у зв'язку зі скасуванням знижок на книги та журнали, призначені для народних бібліотек, які вони купували у земських книжкових складах, що надавали поступки для своїх споживачів. Вчений закликав учасників секції до протесту проти знищення знижок, оскільки це призведе до зменшення попиту на книжки та погіршить умови для просвітницької діяльності. Активність С. Сірополка та інших учасників з'їзду сприяла прийняттю рішення, в якому йшлося, що всі без винятку бібліотеки повинні користуватися максимально

можливими знижками на всі книжки та інші друковані видання, які вони купують [65, с. 143]. «З'їзд вважає хибною всяку міру, спрямовану на підвищення вартості книг і тому висловлюється за відміну встановлених Першим З'їздом книгопродавців і видавців обмежень з питань про знижки для приватних осіб і всякого роду бібліотек» [67, с. 672], — зазначав С. Сірополко, коментуючи резолюцію з питань про можливе здешевлення книжок.

За доповіддю С. Сірополка «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі» Першим Всеросійським бібліотечним з'їздом було прийнято резолюцію, в якій зазначалося: «враховуючи обставини, що кількісному збільшенню бібліотек у неземських губерніях часто заважає необізнаність широких верств населення про порядок відкриття бібліотек, а також відсутність ініціативи на місцях, З'їзд визнає наполегливо необхідним повсюдне відкриття у неземських губерніях особливих Товариств сприяння улаштуванню бібліотек» [46, с. 101]. У організації бібліотечної справи уперше було сформульовано положення про необхідність активної участі місцевого населення у роботі бібліотек, утворення спеціальних громадських товариств, що допомагали б в організації бібліотечного будівництва. Запровадження громадських засад у бібліотечну справу, що стало одним із основних принципів її організації, належить до числа найважливіших рішень з'їзду, чому значно сприяли теоретичні розробки С. Сірополка.

У серпні 1911 р. у Москві відбувся Перший Загальноземський з'їзд із народної освіти, в ході якого було розроблено докладну схему розвитку освіти та її матеріального забезпечення, а також визнано запровадження загальнодоступності початкової школи негайним і бажаним принцип обов'язковості початкового навчання. С. Сірополко був делегатом цього з'їзду [81, с. 53], а також секретарем секції з позашкільної освіти. Під час форуму він виступив із двома доповідями, одна з яких була присвячена проблемі подальшого розвитку принципу громадськості у бібліотечній справі. Не зважаючи на те, що вона мала таку саму назву, як і доповідь на бібліотечному з'їзді «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі», текст її було доповнено новими матеріалами. Так, зокрема наголошувалося, що лише останнім часом

принцип громадськості став провадитися повно та відкрито в народно-бібліотечній справі, а також визначалися функції бібліотечного товариства, містилася пропозиція щодо запровадження при губернських і повітових земських управах особливих довідкових бюро для сприяння організації публічних і народних бібліотек [13, с. 31– 34].

У своїх працях С. Сірополко постійно поширював ідею широкого залучення громадськості до організації різних видів народної освіти, пропагуючи рішення бібліотечного та загальноземського з'їздів із народної освіти (1911) та з'їзду діячів із народної освіти в Московському міському управлінні (1912), що звернули увагу земства на необхідність залучення місцевого населення до утворення бібліотечних товариств і бібліотечних рад. Так, у статті «Участь місцевого населення у справі народної освіти» С. Сірополко, аналізуючи активізацію залучення місцевого населення до діяльності окремих московських районних товариств піклування про дітей, які навчаються, звернув увагу, що в статутах цих громадських організацій було виокремлено спеціальний розділ, присвячений піклуванню про розвиток розумового стану учнів [72, с. 61]. Із цією метою товариства сприяли моральному вихованню учнів і влаштуванню дитячих бібліотек, читань та екскурсій, а також організації всіляких заходів для допомоги дітям у поповненні та розширенні їх освіти. При деяких районних Товариствах піклування про дітей, які навчаються, влаштовувалися безоплатні бібліотеки-читальні, де збиралися не лише письменні діти всіх вікових категорій, а й неписьменні малюки, які брали участь у сумісних читаннях і співбесідах. Що ж до участі громадськості у організації позашкільної освіти, то С. Сірополко дійшов висновку, що успішність бібліотечної справи, за свідченням Московського повітового земства є вищою там, де читачі беруть участь у справах своєї бібліотеки. Бібліотечні ради та товариства сприяють покращенню організації бібліотечної справи, але їх діяльність впливала також на інші фактори, що спонукають культурний розвиток народу. Зокрема, у звіті одного із завідувачів відділом народної освіти Олонецької губернії було зазначено, що «уважне і співчутливе ставлення ради до своєї бібліотеки підносить цю установу в очах місцевого населення, значно підвищує умови життя і роботу завідуючого» [72, с. 64].

На початку ХХ ст. у вітчизняному бібліотекознавстві активно вивчалися проблеми соціального призначення бібліотек. Якщо раніше бібліотека розглядалася переважно як просвітня установа, то в цей період її функції уточнюються та розширюються. С. Сірополко, досліджуючи соціальні функції бібліотек, визначив бібліотеку як культурно-просвітню установу, що активно сприяє не лише просвіті, а й вихованню населення. Він вважав, що бібліотека необхідна для науки й освіти і цю мету вона втілює шляхом надання книжок за дешеvu плату чи зовсім безкоштовно всім бажаючим долучитися до скарбниці людських знань, думок і почуттів [46, с. 16]. Бібліотека повинна сприяти розповсюдженню книги, яка «пробуджує нашу думку, вказує нам шлях удосконалення, сприяє укріпленню нашої волі» [53, с. 1], а також допомагає у розумовому, моральному й естетичному розвитку. Значним внеском у розробку проблеми соціальної значущості книгозбірень було виокремлення С. Сірополком сутнісних соціальних функцій бібліотеки – освітньої, виховної та інформаційної.

Розглядаючи бібліотеку як одну із установ позашкільної освіти та органічну складову загальної системи освітніх установ, він розробляв педагогічну функцію бібліотеки. Праці С. Сірополка особливо значимі тим, що в них ідеться про рівноцінність шкільної та позашкільної освіти: «шкільна і позашкільна освіта, маючи цілком самостійне значення, є рівноцінними частинами одного порядку явищ, а саме, того психологічного процесу, що спонукає людину до розширення свого розумового кругозору» [60, с. 10]. Бібліотека як і школа переслідують подібні завдання, різниця між ними полягає в тому, що школа прагне до розвитку просвіти головним чином через живе слово та безпосередній вплив на особистість, а бібліотека тяжіє до тієї самої мети шляхом розповсюдження корисних книг як кращого засобу для самоосвіти [53] – вважав С. Сірополко. Йому належать теоретичні розробки проблеми педагогічного впливу на читачів, що закладали основи теорії керівництва читанням як основного змісту бібліотечної педагогіки. Головну роль у організації та розвитку народних бібліотек він відводив учителю народної школи, справедливо зазначаючи, що той зацікавлений у розширенні шкільних знань за допомогою бібліотеки, є її керівником та бібліотека-

рем, тому саме йому і повинна належати керівна роль в організації народних бібліотек [53].

Окрім вивчення соціальних функцій бібліотек С. Сірополко досліджував одну із важливих проблем бібліотекознавства – типологію бібліотек, що привертала увагу науковців на початку ХХ ст. у зв'язку з активізацією діяльності земств щодо відкриття книгозбірень і розвитку їх мережі. Він вважав, що народні бібліотеки нічим не відрізняються від публічних, різниця у їх назвах вказувала тільки на те, що публічні бібліотеки, на відміну від народних, обслуговують «міських обивателів».

Він сприяв розробці правил відкриття народних бібліотек та організації їх роботи, а також був ініціатором рішення Першого загальноземського з'їзду зі статистики народної освіти (Харків, 1913), згідно з яким народні бібліотеки було поділено на дві категорії, зважаючи на умови їх комплектування, що залежали від адміністративного підпорядкування: народні бібліотеки, підпорядковані Міністерству народної освіти (знаходились у шкільних приміщеннях) і народні бібліотеки Міністерства внутрішніх справ (розташовані поза шкільними приміщеннями).

Оскільки на доступність народних бібліотек і читалень впливали плата за читання, введення залогів чи поручительства тощо, то С. Сірополко вважав за можливе взяти цей принцип в основу розподілу установ на платні та безплатні, а за адміністративно-територіальним поділом на – міські та сільські. Залежно від участі у веденні бібліотечної справи громадськості він вважав, що бібліотеки можна подіти на ті, що побудовані на принципі громадськості та такі, що не визнають цього принципу. Отже, С. Сірополко здійснював групування народних бібліотек за різними ознаками [61].

Предметом особливої уваги вченого та практика була організація бібліотечного обслуговування дітей. Він пропонував як утворення самостійних дитячих бібліотек, так і організацію при бібліотеках для дорослих відділень по обслуговуванню дітей, де дитячі книжки, на думку автора, мали утворювати або окремий відділ, або, в залежності від змісту, бути розставленими у відповідних відділах [53, с. 16]. На Першому з'їзді діячів народної освіти Московського повітового зем-

ства (з 29 січня по 8 лютого 1912 р.), на думку С. Сірополка, було приділено мало уваги питанням позашкільної освіти, проте наголошувалася необхідність влаштування дитячих бібліотек-читалень як самостійних установ або у вигляді особливих дитячих відділень при загальних бібліотеках із окремим асигнуванням цих відділень [74].

У цей час увагу С. Сірополка привертала також проблеми організації учительських бібліотек. Земські та міські громадські самоврядні інституції спрямовували діяльність на підвищення загальноосвітнього рівня вчителів початкових класів, пробуджували серед місцевого населення потребу у відкритті народних бібліотек, працювали в цих бібліотеках, давали поради щодо вибору книжок, кращого засвоєння змісту прочитаного тощо. Серед цих заходів важливу роль відігравали учительські бібліотеки, організація яких вимагала належного комплектування фонду, чому значною мірою сприяло використання зразкових каталогів, вироблених колективними зусиллями. З цією метою групою просвітян і педагогів у складі Г. К. Вебера, Е. А. Звягінцева, О. М. Обухова, М. П. Постовської, Н. П. Постовського, Н. В. Чехова та С. О. Сірополка було укладено каталог «Учительські бібліотеки» (М., 1912) [84], до якого увійшли книги і брошури, пов'язані переважно з професійною діяльністю народного учителя. Завдання каталогу полягало у розкритті змісту фонду та наданню допомоги у виборі книжок, сприяючи тим самим формуванню професійних інтересів і розширенню уявлення про систему знань учителя. Укладачами було зроблено спробу систематизувати учительські бібліотеки, поділивши їх на пришкільні, районні та повітові або центральні. Для пришкільної учительської бібліотеки пропонувалося включити 34 назви книг на суму 22 крб. 20 коп., переважно довідкового характеру, що були настільними книгами для кожного народного учителя. Вони, на думку укладачів, повинні бути у кожній пришкільній учительській бібліотеці. Районна бібліотек мала б складатися зі 100 назв книг на суму 83 крб. 30 коп. і містити книжки більш загального змісту, необхідні для народного учителя. Повітова учительська бібліотека мала б нараховувати 168 назв на суму 306 крб. 20 коп. і комплектуватися творами відомих педагогів, науковими педагогічними працями, ґрунтов-

ними довідковими виданнями в галузі педагогіки, що сприяли б розвитку професійного рівня народних учителів. Для усіх трьох видів каталогу С. Сірополко підготував бібліографічні списки з питань організації школи, позашкільної освіти та довідкових видань.

Оскільки каталог мав обмежений наклад, а потреба у подібних виданнях усвідомлювалася серед учителів і працівників бібліотек, С. Сірополко разом із О. Обуховим і Н. Чеховим підготували типовий «Каталог учительської бібліотеки» (М., 1913) [12], який можна було використовувати на допомогу початковому та поточному комплектуванню повітових (при управі) та районних учительських бібліотек. Каталог було поділено на п'ять списків-черг. Книги, на суму близько 180 руб., повинні входити до першої черги та складати основу повітової або районної учительської бібліотеки. За змістом вони повинні бути педагогічного або методичного характеру, необхідні для практичної роботи учителів у галузі шкільної та позашкільної освіти. А списки другої, третьої, четвертої та п'ятої черг, кожна приблизно від 130 до 150 руб., повинні служити для послідовного поповнення бібліотек книжками з різних галузей знань та довідковою літературою з метою розширення знань народних учителів. Каталог кожної черги було поділено на десять відділів, що свідчить про спробу систематизації літератури вчительської бібліотеки. До першого розділу увійшли книги з педагогіки, психології та народної освіти, до другого — з російської мови, літератури та критики, до третього — арифметика та геометрія, четвертий розділ складали книги з природознавства та географії, п'ятий — із історії, шостий — із фізичного виховання та шкільної гігієни, сьомий — із елементарного викладання мистецтв, малювання, співів, ручної праці та ігор, восьмий — позашкільна освіта, довідкові видання, різні книги, дев'ятий — суспільствознавство, останній десятий містив журнали (педагогічні). До каталогу не було вміщено розділу по Закону Божому та Богослов'ю, оскільки автори не вважали себе компетентними в цьому питанні (викладання Закону Божого здійснювали відповідні законовчителі). В каталозі не були відзначені також книги, рекомендовані чи схвалені Міністерством народної освіти, оскільки в учительські бібліотеки допускалися, від-

повідно циркуляру Міністерства народної освіти від 30 жовтня 1905 р. всі книги, що знаходилися в обігу і не були конфісковані у встановленому порядку.

Посилена увага до розвитку освіти вимагала розширення мережі вчительських та учнівських бібліотек, а також комплектування їх літературою. С. Сірополко сприяв розвиткові типології вчительських бібліотек, розподіливши їх на види: пришкільні, районні та повітові. У новій редакції каталогу «Учительские бібліотеки» (М.,1914) до складу повітової бібліотеки, що мала бути в кожній пришкільній книгозбірні, входили книжки тільки педагогічного та методичного характеру, а також довідники, необхідні для практичної роботи вчителів. Каталог цієї бібліотеки збільшувався до 50 назв на суму приблизно 30 крб., що розподілялися на вісім відділів: педагогіка та психологія; методика російської мови; арифметика та геометрія; історія; природознавство та географія; шкільна гігієна та фізичне виховання; малювання та ручна праця; позашкільна освіта та довідкові книги [73].

До складу районної учительської бібліотеки, якою користувалися педагоги від 6 до 10 шкіл, залежно від умов земства, мало б увійти вже близько 120 назв книжок на суму до 100 крб., що розподілялися так само, але перший розділ було розширено за рахунок книг із народної освіти. Завідування районною бібліотекою мав би здійснювати або учитель школи, при якій вона знаходилася, або бібліотекар районної народної бібліотеки, якщо вони були пов'язані між собою [73, с. 257].

Порівняно з каталогом 1912 р. майже вдвічі зросла кількість назв повітової учительської бібліотеки, що мала складатися з більше як 330 книжок на суму до 500 крб. і знаходитися при повітській земській управі або при земській публічній бібліотеці, якщо така є при земській управі.

До каталогів районної та повітової вчительських бібліотек входили книжки не лише педагогічного характеру, а й універсального змісту, що сприяли поповненню знань учителів за окремими предметами, а також для розширення загального розвитку та культури. Крім цього до каталогу повітової учительської бібліотеки включалися фундаментальні праці визначних педагогів, довідкові видання різних типів, монографічні дослідження в галузі педагогіки. також у фон-

ді цієї бібліотеки мав бути багатотомний універсальний словник видавництва Братів Гранат або Брокгауза й Ефрона та розділ літератури з проблем суспільствознавства [73, с. 257].

Згідно з каталогами до фондів жодної з трьох видів учительських бібліотек свідомо не були включені хрестоматії або підручники, зважаючи, що вчителі мають ці видання в особистих бібліотеках і добре з ними знайомі. Але, на думку С. Сірополка, було б доречно при повітових учительських бібліотеках мати повні комплекти букварів, хрестоматій і підручників для початкової школи та журнальні статті з проблем народної освіти з метою ознайомлення вчителів з новинками педагогічної думки. На окрему увагу заслуговує його пропозиція розширити склад фонду повітових учительських бібліотек за рахунок включення документів для вивчення особливостей певного краю — земські видання (звіти, доповіді, журнали земських зібрань), праці обласних і місцевих з'їздів (учительських, санітарних, кооперативних тощо). Укладання покажчика книжок цього відділу входило до завдань місцевих організацій, що також повинні були дбати про щорічне поповнення каталогу повітової учительської бібліотеки.

До складу каталогу не були включені книги по Закону Божому та богослов'ю, а також загальноосвітні видання, оскільки народний учитель міг користуватися ними в земських публічних бібліотеках. Тому кожна земська управа повинна допомагати вчителям шляхом надання пільг для користування цими книгами в земських публічних бібліотеках. Окрім цього земські управи мали б сприяти забезпеченню вчителів педагогічними журналами, на сторінках яких друкувалися статті з актуальних педагогічних проблем, тому до каталогів трьох видів учительських бібліотек додавався список періодичних видань із проблем народної освіти. С. Сірополко зауважував, що деякі земства з метою підвищення освітнього рівня вчителів утворювали для них учительські бібліотеки і передплачували загальні та спеціальні педагогічні журнали, інші — встановлювали 50 % знижки з номінальних цін при купівлі вчителями книжок у земських книжкових складах [50, с. 3].

Окрім учительських бібліотек С. Сірополко досліджував проблеми організації роботи учнівських бібліотек.

Визначаючи їх соціальне призначення, він вважав, що ці бібліотеки за своїм складом мають бути у найтіснішому зв'язку зі шкільною програмою конкретної школи та визначеними відповідно до неї підручниками [73]. Це унеможливило складання єдиного каталогу для учнівських бібліотек, тому у кожному повіті вчителі розробляли примірний каталог для учнівських бібліотек конкретного регіону. При комплектуванні учнівських бібліотек початкових училищ до їх складу можуть бути внесені тільки книжки та періодичні видання, допущені вченим комітетом Міністерства народної освіти. Вчений виступав проти обмежувального каталогу, що містив лише книжки російською мовою, що це негативно позначалося на бібліотечних фондах місцевостей, де переважало неросійське населення. Міністерство народної освіти вважало «інородцями» також і українців [73, с. 202]. С. Сірополко розробив докладну схему початкового та поточного комплектування повітовою земською управою учнівської бібліотеки, а також описав «шлях книги» у цих книгозбірнях. Позитивним рішенням Першого з'їзду діячів народної освіти Московського повітового земства (1912) вважав С. Сірополко відміну обмежувального каталогу для учнівських бібліотек і надання права вільного відбору книжок бібліотечною радою, а також необхідність планомірного розвитку мережі невеликих бібліотек, незалежно від утворення великих районних бібліотек – читалень [74]. Для керівництва читанням бібліотекар повинен бути добре обізнаним із книжковим фондом учнівської бібліотеки, що знаходиться в його розпорядженні. С. Сірополко поділяв думку про необхідність здійснення контролю за читанням учнів, хоча й протестував проти обмежувальних каталогів Міністерства народної освіти. Він вважав, що крім опитування про враження від прочитаної книжки, «контроль над читанням в деяких школах здійснюється під час спеціальних класних бесід з приводу прочитаного або письмової роботи на тему про прочитану книжку» [73, с. 205]. Він відводив значну роль керівництву читанням учнів, шкодуючи про брак часу для присвячення цьому питанню належної уваги бібліотекарями, якими мали працювати вчителі.

Вчений продовжував осмислювати практичну діяльність учнівських бібліотек і розвивати теоретичні погляди на сутність початкового комплектування їх фонду, вважаю-

чи обов'язковою умовою цього укладання попередніх списків книг, які розумів як формування книжкового ядра учнівської книгозбірні. Він вважав, що книжкове ядро фонду учнівської бібліотеки, до якого входив обов'язковий мінімум найцінніших у науковому та художньому сенсі творі друку та інших матеріалів найбільш необхідних для користувачів учнівської бібліотеки, може становити в середньому 50 крб. на однокомплектну школу та щорічного асигнування на її поповнення по 10 крб. на комплект [73, с. 206]. Увага до комплектування учнівських бібліотек була зумовлена суспільним призначенням цього виду книгозбірень, від належної організації роботи яких залежав розвиток не лише шкільної, а й позашкільної освіти, оскільки найвищий відсоток читачів народних бібліотек складали підлітки, які закінчили початкову школу. На думку С. Сірополка, недостатньо уваги приділялось організації роботи учнівських бібліотек із боку земств, тому він привертая увагу до необхідності включення їх до числа об'єктів, що потребують особливої турботи та вивчення.

Важливим напрямом організації освітнього процесу у школі, крім утворення учительських та учнівських бібліотек, було забезпечення шкіл підручниками та навчальними посібниками. Тому С. Сірополко зазначав необхідність своєчасного постачання цих видань до освітніх закладів, а також наголошував, що вибір підручників для навчання дітей повинні здійснювати вчителі, які постійно мали б слідкувати за досягненнями в галузі шкільної справи, знайомлячись з новинками в галузі навчально-педагогічної літератури, де йшлося про нові методи викладання та аналізувалося широке коло питань педагогічної проблематики. С. Сірополко пропонував здійснювати огляди новинок навчально-педагогічної літератури та наочних посібників на учительських курсах і з'їздах, а також організувати при відділі народної освіти земської управи спеціальний показовий музей підручників, навчальних і наочних посібників, зразкових учнівської та учительської бібліотек [68, с. 195–196]. Він дослідив схему замовлення та розсилки підручників, навчальних і наочних посібників по школах і, на підставі вивчення досвіду книговидавництва та книгопоширення окремих земств, запропонував утворити у всіх земствах організації по виданню та розповсюдженню підручників для шкіл і навчальних посібників.

С. Сірополко також вивчав проблеми організації бібліотек при школах для дорослих: недільних школах, народних середніх школах тощо. Він вважав їх допоміжно-освітніми установами при цих закладах, в яких повинні знаходитися книги та навчальні посібники, рекомендовані учителями, а також ті видання, що дають змогу закріпити знання, набуті під час навчання. Ці книгозбірні мали бути універсальними за складом фонду, щоб кожний читач зміг задовольнити крім освітніх і свої загальнокультурні потреби [51].

Окрім освітніх бібліотек до бібліотечної мережі входили інші типи книгозбірень, серед яких вчений у хронологічній послідовності вивчав поступ народних бібліотек. При цьому С. Сірополко справедливо зазначив, що лише із утворенням земств спостерігається кількісне збільшення цього типу книгозбірень у Російській імперії, чому значною мірою сприяло звернення Санкт-Петербурзького комітету грамотності (1894) до всіх земських зібрань із проектом заснування народних бібліотек, а також діяльність просвітніх товариств — Московського Комітету грамотності, Харківського Товариства грамотності, приватних гуртків та окремих осіб. Скажімо, організацію мережі цього типу книгозбірень та відкриття народних бібліотек-читалень наприкінці ХІХ ст. значно активізувала велика пожертва відомого книгопродавця Ф. Павленкова [46, с. 38–39].

Під час обговорення проблем побудови бібліотечної мережі на Першому Всеросійському бібліотечному з'їзді (1911) С. Сірополко підтримував думку доповідачів про «необхідність планомірної організації». Завдячуючи його активній участі у роботі Загально земського з'їзду з питань позашкільної освіти до резолюції увійшло положення про необхідність планомірного розвитку громадських бібліотек і читалень усіх видів із метою рівномірного обслуговування потреб широких верств населення. Цим документом передбачалось утворення у кожному повіті мережі земсько-громадських бібліотек, до якої повинні увійти: центральна бібліотека у повітовому місті для задоволення підвищених запитів населення всього повіту; районна бібліотека — у значних населених пунктах повіту; сільська бібліотека — у кожному шкільному районі. Також йшлося про утворення мандрівних бібліотек або відді-

лень бібліотек для обслуговування дрібних населених пунктів, що не мали постійних книгозбірень, і відкриття читалень при центральних і районних бібліотеках [46, с. 114].

Вивчаючи проблеми розвитку мережі народних бібліотек в окремих регіонах країни, С. Сірополко зосередив увагу на розвиткові цього типу книгозбірень в Україні, зазначаючи, що тут вони становлять поодинокі явища, хоча потреба населення у здобуванні освіти поза школою через бібліотеки, недільні школи, народні доми, народні читання та лекції є досить актуальною [80, с. 5]. Водночас, у постановах деяких земських зібрань в Україні зустрічалося неприхильне ставлення до прохання сільських громад про заснування народних бібліотек, що гальмувало розвиток позашкільної освіти, оскільки в народних бібліотеках України мала б переважати українська література, а народні читання також мали б здійснюватися рідною мовою. Розвиток народної просвіти поза школою значною мірою гальмувався через брак участі громадськості у справі просвіти народу. Особливе значення просвітні інституції будуть мати в Україні тоді, «коли буде задоволена найпекучіша потреба нашого народу, коли Україна матиме свою національну школу» [80, с. 6] — писав С. Сірополко. Своєю просвітницькою працею він наближав той час, коли поруч із національною школою існуватимуть народні бібліотеки та інші просвітні інституції, а український народ матиме «добру зброю для боротьби з тою темрявою, що його тепер густою хмарою огортає» [80, с. 6]. Висловлена ним у 1910 р. думка, що «для цієї мети всякий, кому доля рідного народу не чужа, не пожалкує своєї праці!» [80, с. 6] виявилася для нього воістину пророчою.

Значний інтерес становлять ідеї С. Сірополка щодо організації роботи бібліотек. Розглядаючи порядок відкриття народних бібліотек і читалень, він вважав, що їх можливо засновувати при нижчих навчальних закладах і початкових училищах, вони можуть бути відкритими як в приміщенні школи, так і поза її межами. Організаторам бібліотеки належить подбати про можливість відкриття читалень при бібліотеках, а також визначитися з режимом їх роботи, передбачаючи, щоб вони працювали не менше, ніж два дні на тиждень [53, с. 14].

Він вважав, що «народна бібліотека за складом своїх книжок повинна бути енциклопедичною» [53, с. 9], тобто, йдеться

про універсальність книжкового фонду даного типу книгозбірні. Водночас, «головну і необхідну частину кожної народної бібліотеки повинна складати белетристика, до якої входять перед усім повні зібрання російських і іноземних класиків» [53, с. 9]. Вчений привернув увагу до комплектування бібліотек, що повинно здійснюватися за зразковими каталогами, укладеними у відповідності із запитами місцевого населення, у розробці яких брали б участь народні вчителі та діячі позашкільної освіти, щоб дати широке розповсюдження провіднику знання — книзі [53].

Відстоюючи думку про необхідність використання типових каталогів при початковому та поточному комплектуванні, він вважав, що каталог бібліотечного фонду народної бібліотеки повинна складати особа, яка добре знає як освітній рівень читачів, так і особливості місцевих умов їх проживання та праці. Каталог розкриває зміст фонду та допомагає у виборі книжок, сприяє пробудженню нових інтересів і запитів, розширенню уявлення про систему знань, залучає читачів до більш широкого кола книжок, тим самим сприяючи їхній самоосвіті. Він вважав книгу головним провідником знань у народні маси, а приближення до населення хорошої і, по можливості, дешевої книги — завжди актуальною проблемою розвитку книжкової справи [46, с. 83].

Для невеликих бібліотек С. Сірополко пропонував укладати систематичний каталог, що повинен був надавати допомогу читачам у ознайомленні з книжками за різними галузями знань. Значний інтерес становить запропонована ним систематична розстановка фонду для невеликих бібліотек за галузями знань: «I. Релігійно-моральний відділ. II. Белетристика. III. Історія літератури. IV. Історія. V. Географія та подорожі. VI. Природознавство. VII. Медицина. VIII. Сільське господарство та ремесла. IX. Суспільствознавство (право, політична економія, публіцистика). X. Журнали та довідкові видання» [46, с. 10]. Запропонована універсальна класифікація, що складалася з десяти розділів, враховувала специфічні особливості систематики бібліотечного фонду невеликих бібліотек і розкривала його зміст із метою найповнішого задоволення інформаційних потреб широкого кола читачів, для яких інша система була б складнішою у використанні. Загалом запропо-

нований С. Сірополком розподіл книг за тематичною ознакою був зорієнтований на практичні потреби невеликих бібліотек і сприяв розвитку бібліотечно-бібліографічної класифікації як галузі бібліотекознавства.

Вчений привернув увагу також фінансовому забезпеченню народних бібліотек, зазначаючи, що ці питання повинні вирішувати державні установи, земства та громадські товариства — попечительство про народну тверезість, Московське товариство грамотності тощо, а головне, — місцева громада повинна взяти на себе турботу про фінансову підтримку бібліотеки шляхом організації благодійних концертів, вечорів, встановлення членських внесків із членів бібліотечних товариств тощо, дбаючи про належний економічний рівень забезпечення народної бібліотеки. Порушена була також проблема фінансування народних бібліотек як із боку земств і громадських інституцій, так і державних установ [46].

Цікавими були ідеї С. Сірополка щодо удосконалення управління бібліотечною справою земств, що полягали у пропозиції заснування при повітових земських управах керівних органів із позашкільної освіти, які б здійснювали нагляд за організацією роботи народних бібліотек [13, с. 31–34].

С. Сірополка цікавили актуальні питання правового становища бібліотек. Так, на Першому Згальноземському з'їзді з народної освіти на засіданні секції позашкільної освіти 16 серпня 1911 р. він схвалив підтримку земствами приватної ініціативи у справі організації позашкільної освіти, але водночас зауважив, що необхідно визнати незадовільним сучасне становище цієї освіти [15, с. 212–213]. З метою підготовки резолюції з'їзду на секції було вирішено обрати бібліотечну комісію у складі восьми осіб, очолив яку С. Сірополко. Ця комісія мала чотири засідання, в ході яких були обговорені тези доповідей бібліотечної проблематики, виголошених під час роботи з'їзду, та підготовлена резолюція, в якій викладено загальні принципи організації бібліотечної справи, в основі яких були організаційні засади бібліотечного будівництва, розроблені Першим Всеросійським бібліотечним з'їздом. Резолюцію було затверджено на засіданні секції, а також обговорено на загальних зборах з'їзду 30 серпня 1911 р. С. Сірополко як голова бібліотечної комісії брав активну участь у її обговорен-

ні. Зокрема, пояснив необхідність включення до цього документа пункту, в якому йшлося про перетворення сільських бібліотек при початкових училищах на самостійні бібліотеки, у такій редакції: «бібліотеки при початкових училищах, відкриті за правилами 28 лютого 1906 р. повинні бути перетворені на самостійні, оскільки ці бібліотеки знаходяться під особливим наглядом із боку навчальної адміністрації, інспекторів народних училищ, що втручалися в комплектування цих бібліотек» [14, с. 527–528]. Зважаючи, що ці заклади було прирівняні до громадських бібліотек, теза означала, що бібліотеки, вперше засновані за правилами 28 лютого 1906 р., повинні бути перетворені на самостійні бібліотеки, але це положення не було внесено до резолюції з'їзду [15, с. 212–213]. С. Сірополко висловився щодо правового положення бібліотек і можливості закриття їх в адміністративному порядку. Він пояснив, що земські бібліотеки, як такі, не можуть бути ліквідовані у разі порушення законодавства. А якщо земська бібліотека порушила в чому-небудь діюче законоположення, то винна в тому особа підлягає судовій відповідальності, але бібліотека як установа, закриттю не підлягає [18, с. 28–29]. Ця його думка як професійного правника сприяла уточненню вкрай важливого положення резолюції щодо правового стану бібліотек, визнаючи необхідність установа явочного порядку відкриття бібліотек і читалень і судового порядку їх закриття [43]. С. Сірополко також взяв участь у дискусії щодо пункту, присвяченого правовому стану бібліотек у регіонах, зокрема він зауважив: «Адміністративні розпорядження на місцях, що виходять від місцевої влади в бібліотечній справі незрівнянно мають більше значення, ніж розпорядження, що надходять від загальної влади. Є райони, де виключаються книги певною мовою тільки лише в силу розпоряджень місцевої адміністрації. Внаслідок цього указівка на те, що повинна бути усунена як загальна адміністрація, так і місцева від справи комплектування бібліотек, на мою думку, варто залишити цей пункт» [14, с. 527–528]. Думка С. Сірополка щодо комплектування бібліотек була врахована лише частково і з'їзд визнав, що воно повинно здійснюватися відповідно запитам читачів різного віку, підготовки та національного складу населення, при цьому регулюватися виключно загальними

діючими законоположеннями про друк і бути звільненим від будь-яких адміністративних розпоряджень [47, с. 17]. З метою покращення комплектування було рекомендовано укладання рекомендаційного систематичного каталогу з усіх галузей знань для бібліотек різних типів та огляду нових видань сумісними зусиллями земських і просвітніх установ [17, с. 28–29].

Завдяючи активній участі С. Сірополка як голови бібліотечної секції, з'їздом було затверджено резолюцію в галузі бібліотечної справи, де знайшли свій подальший розвиток основні принципи організації бібліотечного будівництва, розроблені Першим Всеросійським бібліотечним з'їздом: безоплатність користування книгами та періодичними виданнями в громадських бібліотеках і читальнях, створення земствами бібліотечної мережі (центральної, районних, сільських, мандрівних тощо), забезпечення центральної і районних бібліотек фахівцями, які мають спеціальну підготовку, забезпечення центральної і районних бібліотек окремими приміщеннями, кімнатою для читальні та квартирою для бібліотекаря; підготовку бібліотекарів здійснювати на короткотермінових курсах із бібліотекознавства, залучити місцеве населення до роботи в бібліотечних радах і бібліотечних товариствах. Було визнано необхідним призначення в кожному районі, повіті та губернії особливих агентів, а також заснування земством районних, повітових і губернських рад із позашкільної освіти з представництвом у них місцевого населення, громадського самоврядування, місцевих просвітницьких і кооперативних організацій із участю земських працівників із позашкільної освіти [16, с. 66–67]. Загалом губернським земствам пропонувалося активізувати роботу у справі організації бібліотек як установ позашкільної освіти. З метою найбільш повного забезпечення населення підручниками та хорошими книжками на з'їзді було прийнято резолюцію з питань земського книговидавання, сутність якої зводилася до визнання необхідності організації книговидавничого та книгопросвітницького товариств у губернських і повітових земствах.

Участь С. Сірополка у роботі цього з'їзду сприяла запровадженню його досвіду земського освітнього діяча з правничою освітою, що брав участь в організації освітніх земських установ, оскільки в літературі та практичній діяльності ще недо-

статньо були розроблені деталі з досвіду застосування тих чи інших ідей і прийомів щодо удосконалення організації роботи бібліотек, підготовки бібліотечних кадрів.

У своїх бібліотекознавчих працях московського періоду С. Сірополко торкався проблем бібліотечної цензури, оскільки урядові розпорядження щодо права народних і учительських бібліотек в основному спрямовувалися на гальмування їхньої діяльності. Він проаналізував шкідливість «Тимчасових правил 15 травня 1890 року про народні бібліотеки і читальні», виданих Міністерством внутрішніх справ, згідно з якими було встановлено особливий нагляд за комплектуванням книжкового фонду цих закладів. Правилами обмежувався порядок відкриття бібліотек, що можна було здійснювати лише з дозволу місцевого губернатора, який мав право заборонити утворення нової книгозбірні. У кожній бібліотеці повинна була існувати відповідальна особа, затверджена на цій посаді губернатором, яка контролювала комплектування книжкового фонду, але й за нею теж встановлювався нагляд особливою «спостерігача», затвердженого також губернатором [46]. І це в той час, коли тільки 10 % загальної кількості видань, що знаходилися на книжковому ринку, були допущені у народні бібліотеки. Правила запроваджували сувору регламентацію мовного складу книжкового фонду, який повинен був складатися лише з російськомовних книжок [46]. Ці правила діяли впродовж 15 років, перешкоджаючи доступу до інформаційних ресурсів населенню та гальмуючи культурно-освітній поступ країни, і були скасовані Міністерством внутрішніх справ 2 грудня 1905 р. Правила про народні бібліотеки 1906 р. забезпечували ліквідацію обмежувального каталогу при їх комплектуванні та виключного нагляду за їх діяльністю. Але право на відкриття народних бібліотек надавалось адміністративним органам народної освіти, а не органам місцевого самоврядування — земствам. Тому, завдячуючи активній участі С. Сірополко у роботі Першого загально земського з'їзду по народній освіті (1911) було висунуто вимогу щодо надання права земствам самостійного відкриття бібліотек поза явочним чи дозвільним порядком.

Особливу увагу С. Сірополко привернули «Правила про народні бібліотеки при нижчих навчальних закладах ві-

домства Міністерства народної освіти, затверджені 9 червня 1912 року», спрямовані проти пришкільних народних бібліотек і критично сприйнятті працівниками позашкільної освіти та бібліотекарями. Він справедливо вважав, що ці правила прийнято всупереч закону від 2 грудня 1905 р., згідно з яким було скасовано цензурний нагляд за народними бібліотеками та підпорядковано їх загальним правилам про публічні бібліотеки [46, с. 125]. Згідно з новими правилами земства та інші громадські організації не лише були відсторонені від управління створеними ними народними бібліотеками, а й позбавлені права власності на їх майно. С. Сірополко виступив із низкою статей, у яких він піддав критиці новий документ, що вносив негативні зміни в організацію народних бібліотек, широко оприлюднивши його текст у фахових виданнях і зазначивши, що цей циркуляр сприяє втраті права власності на земське майно, а також відсторонення земства від завідування цими книгозбірнями. Нові правила утворювали суттєві перешкоди не тільки для подальшого розвитку мережі бібліотек, а й для існуючої організації їх роботи, оскільки впливали на підпорядковані земствам майже 90 % усіх народних бібліотек, існуючих при школах, що було пов'язано з фінансовими обмеженнями земств для будівництва власних приміщень книгозбірень. У деяких земствах до планів шкіл було включено спеціальні кімнати для бібліотек, а Харківське губернське земство навіть обумовило цим свою субсидію повітам на будівництво шкіл.

Нові правила давали змогу зазіхати на майно бібліотек, віддаючи його у розпорядження навчального закладу при якому існувала бібліотека, і вона ставала невід'ємною власністю школи, не зважаючи на те, що їх власниками до цього були земства. Зміна власників бібліотеки суттєво впливала на організацію їх роботи. На думку С. Сірополка, ці правила змушували земства, просвітні товариства та приватних осіб зосередити увагу на влаштування народних бібліотек поза шкільними приміщеннями, оскільки в цьому випадку бібліотеки підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ і на них не впливали дії нових правил, що не тільки зменшували роль засновників бібліотек, а й суттєво шкодили культурному розвитку країни [60]. Земства прагнули

захистити свої права, деякі з них (Уфімське, Петербурзьке, Воронежське, Ярославське, Тверське, Нижегородське) намагались оскаржити прийняті правила в Урядовому Сенаті, інші (Вятське, Тихвинське, Бузулукське тощо) прийняли рішення про відкриття бібліотек поза шкільними приміщеннями, решта — визнали за необхідне закрити всі пришкільні бібліотеки, а замість них відкрити народні бібліотеки в окремих приміщеннях [60, с. 60–63].

Окрім обмеження народних бібліотек при початкових навчальних закладах у праві власності на приміщення, нові правила запроваджували цензуру щодо комплектування фонду книгозбірень, повністю віддаючи право вибору книжок інспекторам народних училищ [57, с. 33]. Йшлося про те, що комплектування народних бібліотек при нижчих навчальних закладах суттєво обмежується, не зважаючи на те, що відповідно правилам 1905 р. вони були прирівняні до публічних і громадських бібліотек і мали право на те, щоб у складі фонду були всі книжки та періодичні видання, допущені для обігу в імперії. З введенням нових правил до складу книжкового фонду народних бібліотек включалися лише ті книги, що отримали схвалення навчального комітету Міністерства народної освіти або училищної ради при Святішому Синоді. Допускалися також інші видання, крім схвалених цими двома установами, але лише в тих випадках, якщо було дозволені інспектором народних училищ [48, с. 1159]. Нові правила наділяли навчальний комітет правом встановлювати обов'язковий каталог для народних бібліотек при нижчих навчальних закладах, а в більшості випадків вони існували саме при школах, що обмежувало комплектування народних бібліотек вузькими рамками міністерського каталогу. Були випадки, коли до числа «шкідливих» книг потрапляли навіть твори класиків російської та зарубіжної літератури.

У зв'язку із запровадженням цих правил С. Сірополка особливо турбувала доля українських книжок у народних бібліотеках. Він вважав одним із чергових завдань бібліотечної справи України наповнення книжкового фонду книгозбірень українською літературою з метою задоволення інформаційних потреб населення, оскільки з'їзди та бібліотечний і загальноземський із народної освіти визнали, що бібліотеки пови-

нні комплектуватися відповідно запитам читачів різного віку, підготовки та національно складу [55, с. 98]. В народних бібліотеках було недостатньо україномовних книжок, їх обертаність майже вдвічі перевищувала цей показник у роботі книгозбірень. Так, середня по Харківській губернії обертаність української книги становила 3,8, між тим як середня обертаність книги загалом була 2,0 [71, с. 100]. У фондах народних бібліотек спостерігалась недостатня кількість українських книжок, не зважаючи на значний попит серед населення України на літературу рідною мовою як важливе джерело народної просвіти. Якщо нові правила 1912 р. загальмували розвиток бібліотечної справи в усій країні, то для України вони виявилися надзвичайно пагубними, оскільки навчальний комітет у своїх списках не визнавав українських книжок. Із пришкільних бібліотек України вилучалися книги українською мовою. С. Сірополко наводив приклад, коли за розпорядженням інспекторів народних училищ із обігу народних бібліотек були вилучені твори Т. Г. Шевченка «Катерина», «Невільник», «Назар Стодоля» у Харківській губернії, а в Уманському повіті – «Євангелія» українською мовою [56, с. 17]. Із бібліотек Київського та інших повітів на вимогу інспекторів були вилучені всі без винятку книги українською мовою, з 30-ти шкільних бібліотек вилучено близько 2 тис. україномовних книжок, що складали до 20 % загального книжкового фонду [66, с. 84]. Цікавим був той факт, що серед вилучених були книги, що пройшли попередню цензуру. У Київській губернії, згідно з новими правилами, ліквідувалось 100 безплатних народних бібліотек, утримуваних коштами просвітнього діяча Ф. Ф. Павленкова, так званих Павленковських бібліотек, книжки з яких були або знищені або роздані без відома спадкоємців Ф. Ф. Павленкова, які вимагали повернення книжок, що становили їх власність [66, с. 85].

С. Сірополко намагався запобігти лихому впливові цих правил і пропонував шукати нових законних шляхів для поширення україномовної літератури, минаючи бібліотеки, становище яких взагалі було непевне. Замість закритих бібліотек, на його думку, необхідно засновувати книгарні, ятки з книжками на базарах, поширювати українську книгу серед широких верств населення через книгонош, «ширити поміж

людністю по можливо дешевій ціні, а то й дурно, українську книжку» [78, с. 61].

У своїх працях він зосередив увагу на основних реакційних положеннях нового документу 1912 р, що обмежували доступ населення до бібліотек. Міністерство народної освіти, вводячи новий порядок у організацію роботи народних бібліотек, поставило їх діяльність під свій контроль. Було поновлено тим самим особливий нагляд за культурно-просвітницькою роботою бібліотек і читалень, запроваджено цензуру щодо комплектування фондів, обмежено доступ до демократичних легальних періодичних й неперіодичних видань, загальмовано громадсько-демократичний і культурно-освітній рух країни. Критичні статті С. Сірополка поряд із одностайною критикою нових правил про народні бібліотеки (1912) іншими бібліотекознавцями та діячами освіти сприяли розгляду цього документу у Державній Думі впродовж 1913–1914 рр., яка визнала його таким, що суперечив закону. Отже, дослідження правового положення народних бібліотек, аналіз негативного впливу цензури на їх діяльність сприяли подальшій розробці С. Сірополком теоретичних проблем бібліотечного права.

Суттєвим є внесок С. Сірополка у розробку проблеми бібліотечної освіти, досліджуваної вітчизняними бібліотекознавцями на початку ХХ ст. у зв'язку із зростанням мережі бібліотек, які потребували кваліфікованих фахівців. Він був прихильником організації спеціальної підготовки бібліотекарів, але оскільки не існувало закладів, що вирішували б цю проблему, С. Сірополко підтримував пропозиції бібліотечного та загальноземського з'їздів про утворення короткотермінових курсів, де «викладались би бібліотекознавчі дисципліни та деякі відомості з бібліотекознавства були б не зайвими» [53, с. 11]. С. Сірополко вважав, що найбільш підготовленими на той час для роботи в народних бібліотеках були вчителі, які могли б обіймати посаду бібліотекаря з належною оплатою за цю працю [53]. Залучення шкільних учителів до роботи у бібліотеці було зумовлене, головним чином тим, що одним із основних завдань позашкільної освіти, як писав С. Сірополко, було навчання грамоті «всього дорослого неписьменного населення». Але в той самий час С. Сірополко вважав, що участь народного вчителя у бібліотечній справі

може знайти свій вияв у завідуванні бібліотекою, у поширенні серед колишніх учнів і місцевого населення переконаності у необхідності відкриття бібліотек-читалень, у пробудженні інтересу серед місцевого населення до народно-бібліотечної справи, у організації кружків самоосвіти серед читачів бібліотек, у допомозі читачам по вибору книжок та кращому засвоєнні прочитаного, привчить їх до читання хороших книжок тощо [54, с. 671]. Він вважав, що не варто «чинити перешкоди у справі служіння народних учителів просвіті народної маси і тим самим віддаляти народного учителя від народу, серед якого він живе і потребами якого вболіває» [46, с. 44]. Пропозицію поєднання в одній особі шкільного учителя та бібліотекаря він мотивував тим, що розвитку бібліотечної справи значною мірою сприяла участь народних учителів у складі завідувачів бібліотеки, «у тісному зв'язку школи і бібліотеки із завданнями, що переслідують обидві просвітні установи» [46, с. 55]. Він звертав увагу на необхідність надання вчителям бібліотечної освіти, для чого пропонував ввести в роботу учительських семінарів і педагогічних курсів особливий предмет — бібліотекознавство, оскільки «кожний вчитель після прослуховування основ бібліотекознавства стане, по-перше, пропагандистом бібліотеки як просвітницького закладу, по-друге, стане цілком підготовленим для ведення бібліотечної справи» [62]. Він вважав, що бібліотекар повинен мати педагогічну підготовку, а також спеціальну освіту, що дає необхідні бібліографічні знання для виконання таких функцій як комплектування фонду бібліотеки, каталогізації, підбору необхідної літератури для читачів. При семінарах і курсах С. Сірополко пропонував заснувати взірцеву народну бібліотеку, в якій «не тільки б знаходили застосування теоретичні положення, розкриті предметом «бібліотекознавство», але вони також слугували б практичною школою для самих слухачів цього предмета» [62, с. 27].

На Першому Всеросійському бібліотечному з'їзді (1911) він висловився щодо необхідності запровадження у вчительських семінарах курсу «бібліотекознавство» за рахунок зайвих там предметів, що вивчаються, оскільки у народних бібліотеках працювали переважно вчителі. Ця його пропозиція була підтриманою більшістю учасників секції громадських і народних бібліотек [67].

На Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911) вчений виступив із доповіддю «О подготовке библиотечного персонала», в якій послідовно відстоював ідею необхідності спеціальної підготовки фахівців для роботи у бібліотеці, які повинні мати не лише загальноосвітні, а й професійні знання для організації її ефективної діяльності, підкреслюючи, що бібліотекар повинен бути ознайомлений із бібліографічними покажчиками, методикою запису при позичанні книжок, з веденням звітності, а також повинен допомагати читачеві при виборі книжок, навчати методиці засвоєння змісту прочитаного, сприяти пробудженню інтересу до читання [13, с. 31–34]. Він вважав, що в першу чергу земства повинні сприяти підготовці бібліотекарів для народних бібліотек, організувати спеціальні курси з бібліотекознавства, в програму яких ввести два нових предмети – бібліотекознавство та огляд дитячої та народної літератури [13, с. 39]. С. Сірополко так пояснив необхідність вивчення науки про бібліотеку та бібліотечну справу: «Бібліотекознавство у розумінні технічних знань, у розумінні ведення бібліотек учителям необхідно знати, оскільки при кожній школі, без сумніву буде шкільна бібліотека, а народним учителям неминуче потрібно знати технічне ведення шкільної бібліотеки і дитячої і народної бібліотеки. Ось чому цей курс бажано ввести не лише до спеціалізованих установ, але й в курс класів середніх навчальних закладів» [14, с. 527–528].

С. Сірополко вважав, що у бібліотеках при школах для дорослих особливу роль відігравав бібліотекар, який повинен спрямовувати читання дорослих, що не мали багато часу на навчання, пропонуючи книжки для читання у певній послідовності з метою кращого засвоєння знань. Цим він знову підтвердив думку, що бібліотекареві потрібно знати особливий предмет – бібліотекознавство, а в основу організації бібліотеки як культурно-освітньої установи для дорослих має бути покладений принцип громадськості, а читачі, для яких призначена бібліотека, повинні брати активну участь в організації її роботи [51].

Цікавлячись проблемою бібліотечних кадрів, С. Сірополко відзначив, що у рішеннях Першого з'їзду діячів народної освіти Московського повітового земства було визнано необ-

хідним підвищення освітнього рівня бібліотекарів, підвищення їм платні, улаштування курсів із бібліотечної справи [74].

Проблема організації освіти для бібліотекарів постійно привертала увагу теоретиків і практиків бібліотечної справи, обговорювалася на спеціальних зібраннях бібліотекарів і працівників позашкільної освіти. Для її вирішення фахівцями було розроблено план організації бібліотечних курсів у Російському бібліографічному товаристві при Московському університеті, але пізніше з ініціативи Л. Б. Хавкіної, відомого просвітнього діяча та бібліотекознавця, такі курси було засновано при Московському міському народному університеті імені А. Л. Шанявського. З 17 квітня по 7 травня 1913 р. розпочали роботу перші в Російській імперії курси з бібліотечної справи для бібліотекарів народних, громадських, шкільних і дитячих бібліотек, більшість слухачів були працівниками бібліотек, рекомендованими для навчання радами бібліотек, земствами, просвітніми товариствами, але дехто приїхав із особистої ініціативи і за власний кошт. Усього було прийнято 357 осіб, а відмовлено у прийомі 150 особам [86, с. 1–2]. Навчальні предмети було поділено на 4 цикли: загальна історія книги, бібліографія, бібліотекознавство та книжкова справа. Особливу увагу було звернуто на вивчення проблем, пов'язаних із формуванням, обробкою та зберіганням бібліотечного фонду, серед яких С. Сірополко викладав дисципліни «Практична бібліографія і комплектування бібліотек» [1, с. 38]. Московські бібліотечні курси користувалися широкою популярністю серед працівників бібліотек, бо відзначалася високим рівнем бібліографічної підготовки. Особливо цінними були лекції С. Сірополка з бібліографії, а також підготовлений ним бібліографічний покажчик «Практична бібліографія» [64], що вмщував понад сто назв бібліографічних видань із літератури, історії, географії, природознавства, суспільствознавства, релігії, філософських наук, педагогіки, медицини, сільського господарства, технічних наук, призначених для підвищення кваліфікації працівників народних бібліотек і громадських книгозбірень. Окрім того, до покажчика увійшли рекомендаційні каталоги та посібники, державний бібліографічний покажчик «Книжковий літопис», бібліографічна та бібліотекознавча періодика, продовжува-

ні видання. Поза межами списку залишилися спеціальні покажчики дитячої літератури. У своїх лекціях С. Сірополко аналізував значний фактичний матеріал у галузі бібліографії, накопичений ним при постійному складанні рекомендаційних бібліографічних списків різноманітних видань у галузі художньої літератури та бібліографічних покажчиків і видань, у яких висвітлювалися проблеми позашкільної освіти та бібліотечної справи, рецензії на які він друкував на сторінках «Педагогічного листка» впродовж багатьох років. Програма курсів постійно удосконалювалась і С. Сірополко під час роботи курсів з 13 квітня по 9 травня 1915 р. викладав навчальний курс «Придбання книжок. Книговидавничі та книготорговельні фірми в Росії» [4, с. 431; 44, с. 131]. Завдячуючи бібліотечним курсам при Московському народному міському університеті імені А. Л. Шанявського бібліотечна наука увійшла в коло його навчальних дисциплін, що сприяло розвитку бібліотекознавства, його інституалізації як науки, чому сприяла і робота С. Сірополка у цьому навчальному закладі.

Значним є внесок С. Сірополка у розробку вчення про бібліотечну професію. Пильну увагу він приділяв відбору людей на посаду бібліотекаря та визначення його обов'язків, зазначаючи, «душею бібліотеки по справедливості повинен бути визнаним бібліотекар» [53, с. 11].

Особливе значення для розвитку бібліотекознавства та науки про бібліотечну професію мали ідеї С. Сірополка, висловлені на Харківському з'їзді з питань позашкільної освіти та розумових розваг (7–12 червня, 1915), де він зазначав, що сучасний бібліотекар «має на меті створити читача, вивчити його запити та задовольнити їх у відповідній системі по відомому плану» [58, с. 553]. Оскільки бібліотеці належить найважливіше значення в загальній системі установ позашкільної освіти, то бібліотекаря, на думку С. Сірополка, необхідно сприяти найбільш повному забезпеченню потреб інших закладів позашкільної освіти: забезпечувати необхідною літературою та книжковими виставками, проведення різноманітних заходів, зокрема, читання лекцій, організації екскурсій, а також підбирати для читачів і слухачів книжки, що сприяли б вияву активності та самостійності у мисленні й діяльності людей тощо.

Він вважав, що «бібліотекар — душа бібліотеки», тому повинен мати відповідні знання й уміння. Особливо виокремлювалися вимоги до бібліотекаря як керівника читанням, який повинен любити книгу, знати книжковий фонд своєї установи. Розглядаючи проблему бібліотечної професії, слід відзначити висловлену С. Сірополком думку про необхідність організації бібліотекарями при бібліотеці так званого «місцевого відділу», де б була зібрана література з історії краю, його економічного та культурного життя, а також література, авторами якої були уродженці або постійні жителі даного краю [58, с. 554]. Отже, він поставив питання про утворення у бібліотеках відділів краєзнавства, що спонукали б до вивчення регіональних особливостей губерній, започатковуючи тим самим розвиток бібліотечного краєзнавства. Водночас, бібліотекареві важливо запроваджувати у життя принцип громадськості, що сприяє залученню населення до активної участі в організації різних установ позашкільної освіти, а також заснуванню при бібліотеці бібліотечного товариства чи ради. Він повинен дбати також про відкриття гуртка з вивчення місцевого краю.

С. Сірополко писав, що необхідними засобами для утворення кадрів фахівців-бібліотекарів є об'єднання осіб, які працюють у бібліотеках районних, повітових і губернських на ґрунті професійних інтересів, а також періодична організація повітових та губернських бібліотечних з'їздів, участь у роботі всеросійських бібліотечних зібрань й роботі вітчизняних професійних бібліотечних організацій — Товариства Бібліотекознавства у Санкт-Петербурзі та Комісії Бібліотекознавства Російського бібліографічного товариства при Московському університеті [11]. Отже, він справедливо вважав професійні зібрання та професійні об'єднання бібліотекарів важливими осередками, що сприяють розвитку професії, підвищують спеціальні знання бібліотекарів, формують їх професійну свідомість.

Варто зазначити, що С. Сірополко підтримував творчі зв'язки з українськими спеціальними періодичними виданнями, друкуючи на їх сторінках статті, в яких торкався проблеми забезпечення українськими книжками бібліотек. Його турбувало питання використання української мови у бібліотечній і книжковій справі, тому на з'їзді з питань позашкіль-

ної освіти та розумових розваг (Харків, 1915) С. Сірополко виступив із промовою про необхідність запровадження української мови закладами позашкільної освіти при проведенні усіх культурно-освітніх заходів. З цією метою він вніс пропозицію: «Визнаючи, що для підвищення культурного рівня населення культурно-освітні заходи повинні бути близькими і рідними йому за мовою і за всім своїм укладом, секція вважає за необхідне, щоб у місцевостях з українським населенням вся позашкільна освіта провадилась українською мовою» [83, с. 80], яку було внесено до резолюції з'їзду. Це значною мірою сприяло проведенню позашкільної освіти в Україні рідною мовою. Крім цього С. Сірополко у доповіді наголосив, що важливо виділити інтереси українського народу, оскільки права інших народів на вживання рідної мови не зневажаються так, як права українського народу. Він навів приклади репресій, що застосовувалися до народних вчителів, котрі здійснювали викладацьку діяльність українською мовою та наголосив на необхідності доброзичливого ставлення до використання мов усіх народів, що входили до складу Російської імперії.

На початку ХХ ст. для С. Сірополка як і багатьох науковців, було характерним розширене тлумачення бібліотекознавства, до складу якого входили також й проблеми вивчення соціального призначення книги, історії книговиробництва та книгорозповсюдження. С. Сірополко у своїх працях визначав книгу як «головного провідника знань у народну масу» та як «могутнього провідника культури» [46, с. 72], зважаючи, що більшість жителів сіл були неписьменними і лише за допомогою книги можна було отримати справжню освіту, знання та підвищити культурний рівень сільського населення. Він вважав, що книга сприяє заохоченню людей до користування культурно-освітніми закладами, що в свою чергу задовольняють духовні потреби за допомогою книги. С. Сірополко розглядав культурно-освітницьку функцію як одну із сутнісних функцій книги.

Вчений дослідив участь земств в організації книжкової торгівлі, виявивши основні форми книгопоширення. Він вважав книжкову торгівлю культурно-просвітницькою справою, а служіння їй «актом подвижництва і громадянського обов'язку», зазначаючи, «якщо Новікова М. І. випробову-

вали у вірі, то тепер застосовуються випробовування у «благонадежности»; якщо «Новіков за свою діяльність поплатився Шлисербургською фортецею, то тепер видавці і володарі магазинів платяться взагалі «крепостью» [46, с. 84]. Досліджуючи участь земств в організації книжкової торгівлі, він дійшов висновку, що наприкінці ХІХ ст., коли відбувалося становлення земських книжкових складів, вони сприяли комплектуванню земських бібліотек, забезпеченню підручниками шкіл, а також надавали книжки сільським книгоношам із відповідними знижками за книгорозповсюдження. В організаційному відношенні кожний склад губернський чи повітовий був самостійною одиницею, підзвітною правлінню свого земства. З утворенням книжкових складів у них працювали добровольці, але в 90-х рр. були встановлені штатні оплачувані посади: завідуючий, рахівник, один-два служителя. Земствам не дозволялося самостійно здійснювати видавничу діяльність, відкривати роздрібні магазини та навіть книжкові кіоски.

На початку ХХ ст. спостерігалось певне пожвавлення земської книжкової справи. С. Сірополко вважав, що в цей період широкому розповсюдженню книжок на книжковому ринку значною мірою сприяли земські книжкові склади, що мали за мету забезпечити населенню доступ до книжки по можливо дешевій ціні, не зважаючи навіть не те, що діяльність земств у галузі видавничої діяльності лімітувалося виключно списками літературних творів, допущених для поширення серед населення відповідно каталогів народних бібліотек і читалень для початкових навчальних закладів, а торгівля земських книжкових складів обмежувалася виключно продажем підручників і книжок, допущених Міністерством народної освіти в шкільні та безплатні бібліотеки-читальні. С. Сірополко писав, що розвитку книжкової торгівлі значною мірою перешкоджав існуючий порядок відкриття книжкових магазинів і правове становище, яке визначало цей вид торгівлі, на який адміністрація мала суттєвий вплив щодо закриття книжкових крамниць, затвердження службовців для роботи в земських книжкових складах тощо. Вивчення історії земської книжкової торгівлі в хронологічній послідовності засвідчувало про розробку ним методу історизму у книжковій справі.

Наприкінці 1914 р., як засвідчує адресна та довідкова книга «Вся Москва» за 1912 (ч. 5, с. 511) та 1915 (ч. 4, с. 490) роки, С. Сірополко змінив місце проживання у Москві, пререїхавши з родиною з будинку № 46 по вулиці Новослободській до будинку № 8 на вулиці Мала Молчановка. За активної участі С. Сірополка на початку 1915 р. у Москві було утворено Товариство по підготовці фахівців земської та міської служби, головним напрямом діяльності якого було утворення постійних однорічних курсів по народній освіті, що мали на меті теоретичну та практичну підготовку фахівців у галузі народної освіти для роботи в земствах і містах. Секретарем комітету, що здійснював керівництво роботою товариства, було обрано С. Сірополка, який брав активну участь у розробці навчального плану для підготовки фахівців у галузі народної освіти, до якого зокрема увійшов один із найбільших за кількістю годин курс «Позашкільна освіта», другим, за кількістю годин був курс «Новітні течії у початковому навчанні та огляд підручників і навчальних посібників», а також виокремлено курс «Дитяча література і організація шкільних бібліотек» [59, с. 246–247]. Отже, навчальним планом передбачалося вивчення основних наукових засад позашкільної освіти, до складу якої входила і бібліотечна справа, крім того організації шкільних бібліотек надавалося важливе значення як осередкам, що сприяли поширенню знань серед підростаючого покоління. Включення цих курсів до навчального плану Товариства по підготовці фахівців земської та міської служби свідчило про наміри підготовки працівників позашкільної освіти з поглибленим вивченням бібліотекознавства. Завдячуючи ініціативі С. Сірополка Комітет, що здійснював керівництво Товариством, мав на меті утворити довідкову бібліотеку Товариства, до складу якої мали б увійти книжки, видані земствами та міськими органами самоврядування.

У цей період С. Сірополко продовжував бібліографічну діяльність, він уважно слідкував за книжковими виданнями з проблем позашкільної освіти, бібліографічними та довідковими виданнями, на сторінках яких йшлося і про бібліотечну справу. Про це свідчать опубліковані ним у журналі «Педагогический листок» рецензії на працю М. Рубакіна, збірник статей із проблем дитячого читання, укладений

Е. Елачичем, бібліографічний щорічник И. Владиславлева, роботи Є. Звягінцева, М. Обухова, збірник, укладений В. Чарнолузьким, до якого увійшли постанови більше як шестидесяти з'їздів, зокрема і 1-го Всеросійського з'їзду з питань народної освіти, загально земського з'їзду по народній освіті, а також інші постанови та резолюції з питань бібліотечної роботи [36–42]. Рецензії та огляди С. Сірополка засвідчили широку ерудицію, глибокі наукові знання, критичний підхід до обраної проблематики, привертає увагу фахове ставлення до рецензованих робіт. Він акцентував увагу на важливих ідеях, концепціях чи гіпотезах, висловлених у працях, що на його думку могли б дати поштовх подальшим розробкам бібліотечнознавчих проблем.

Вчений доопрацював «Каталог учительской библиотеки» та випустив окремим виданням біографічний нарис «Дмитрий Иванович Тихомиров», про що він повідомляв М. Дружиніну:

«15 января 1916. Многоуважаемый Николай Петрович! Приветствую от себя дарю свою брошюру – каталог учительской библиотеки и биографический очерк о Д. И. Тихомирове «Д.[митрий] И.[ванович] Т.[ихомиров]» к заказу, выпущенному книготорговым издательством.

Крепко жму Вашу руку. С. Серополко – подпись. (На поштовій картці) [6].

На початку весни 1916 р. С. Сірополко залишив роботу у редакціях журналів «Юная Россия» и «Педагогический листок», де він працював упродовж восьми років, про свідчить його лист до М. Дружиніна від 9 березня ц. р.: «Многоуважаемый Николай Петрович! Так как собственницей сочинений М-Сибирияка является его жена Ольга Францевна Мамина (СПБ, Ср. Подьячинская д. 16, кв. 15), то за разрешением о переводе обратитесь непосредственно к ней. Переведем его «12 сказок»... По получении разрешения от Маминой, следует [связываться] с Е. И. Т[ихомиров]ой непосредственно, так как я с 1 марта оставил редакции «Юная Россия» и «Педагогический листок». Ушел я оттуда потому, что Е. И. [Тихомирова] пожелала ввести в состав редакции своего внука, которого Д. И. [Тихомиров] не пускал даже на порог редакции. Я возвращаюсь к земской работе; взял-

ся також редакувати «Народное образование», издание Московского городского управления.

Адрес мой: Малая Молчановка д. 8, кв. 9. Крепко жму Вашу руку. Искренне уважающий Вас Ст. Серополко. Подпись» (На почтовій картці) [6].

З лютого по листопад 1917 р., незважаючи на об'єктивні складності, викликані воєнними подіями, соціальною дестабілізацією, представники громадсько-демократичного руху, до яких належав і С. Сірополко, актуалізували найбільш значимі демократичні цінності, гуманістичні ідеали виховання та освіти. Прогресивні представник педагогічної науки і практики розробляли теоретичні й методичні засади всіх напрямів соціально-культурного виховання, дошкільної, шкільної та позашкільної освіти. Про це свідчить діяльність Державного Комітету з Народної освіти, утвореного у 1917 р. з ініціативи В. Чарнолуського при Міністерстві народної освіти Тимчасового уряду. До реальної праці, не пов'язаної обмеженнями і заборонами з боку держави, були залучені найбільш відомі діячі народної освіти, серед яких В. Герд, В. Зеленко, А. Луначарський, Є. Мединський, В. Чарнолуський, С. Сірополко. Комітет було побудовано за принципом Всеросійського представництва, а загальна кількість членів комітету становила більше ста осіб. С. Сірополко було обрано делегатом від Всеросійського земського союзу, він був головою земсько-міської секції [8]. Значну більшість членів Комітету становили вчителі та інші діячі народної освіти. Комітет готував законопроекти з усіх галузей народної освіти, забезпечуючи правову підтримку Тимчасового уряду в галузі освіти. Державний Комітет прийняв рішення про передачу справи народної освіти в самих широких межах органам місцевого самоуправління, завдяки чому були ліквідовані шкільні ради, дирекція та інспекція народних шкіл і шкільно-окружні правління. Учителям відводилася першочергова роль у справі утворення шкіл, розширювалася компетенція педагогічних колегій, що могли затверджувати програми навчання, вибір підручників, а при початковій школі могли закладатися інституції дошкільної освіти та позашкільні культурно-освітні осередки – книгозбірні, музеї тощо. (77).

Упродовж 1908–1917 рр. С. Сірополко брав активну участь у роботі різних українських і російських товариств,

зокрема «Общества вспомоществования нуждающимся студентам Императорского Московского Университета», «Общества попечения об учениках Московской гимназии А. Е. Флерова». Працював у редакціях журналів «Народний учитель», «Для народного учителя», «Педагогический листок», «Юная Россия».

Проживаючи у Москві С. Сірополко активно підтримував розвиток національної освіти, співрацюючи з редакцією першого українського педагогічного журналу Наддніпрянщини «Світло», коли на Україні не тільки не було українських шкіл, а навіть існували певні заборони щодо вживання вчителем української мови. Впродовж 1910–1914 рр. це видання сприяло об'єднанню національно свідомих українських учителів, педагогів, просвітян, а також на його сторінках біли надруковані статті педагогічного та методичного характеру в галузі шкільної, дошкільної та позашкільної освіти, серед авторів яких був і С. Сірополко. У своїх спогадах він писав, що «душею «Світла» та першим його редактором був Григорій Пилипович Шерстюк» [76] – народний учитель, свідомий українець. С. Сірополко також з 1911 р. друкував свої праці в українському часописі «Свобода», що видавався в Ужгороді під редакцією Августина Волошина.

Водночас, С. Сірополко сприяв активному розвитку українознавства в Російській імперії, він брав участь у створенні багатьох номерів журналу «Промінь», єдиного на той час українського часопису, пізніше став членом редколегії російськомовного журналу «Украинская жизнь», що поширював ідеї національної самосвідомості українців та, як зазначав С. Сірополко, «добивався для українського народу того місця, яке по справедливості мусить належати йому серед народів Росії» [79, с. 36]. Він був активним членом товариства українців на чужині «Кобзарь», впродовж 1913–1914 рр. очолював українську секцію Товариства слов'янської культури у Москві. Повз його увагу не проходила жодна подія, пов'язана з вшануванням пам'яті Тараса Шевченка, так до 50-річчя смерті Шевченка відгукнувся С. Сірополко рецензуванням його творів, що вийшли друком з нагоди цієї сумної дати [27; 29; 32]. Він був членом Комітету по влаштуванню Шевченківських свят у Москві, членом редакційної комі-

сії для підготовки до видання збірника «На спомин 50-х роковин смерті Шевченка» (М., 1911). С. Сірополка постійно цікавила шевченкіана, тому до століття від дня народження Т. Г. Шевченка він опублікував кілька статей у російських часописах, зокрема «Т. Г. Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко», у яких наголошував на антикріпосницькій спрямованості Шевченкової творчості та її світовому значенні, протестував проти планованої заборони царською владою святкування в Україні ювілею «апостола національного відродження» [63; 70]. Проживаючи у Москві С. Сірополко своєю працею сприяв поширенню ідеї українства в Росії. М. Грушевський у своїх «Споминах» відзначав, що про Сірополка «я багато чув як [про] визначного знавця шкільної справи і свідомого українця», а також, що «С. О. показував охоту піти за моїми нарадами і покликами та стати ближче до різних піднесених проєктів і дійсно взяв участь в установчих зборах наукового товариства і под[ібному]» [7].

Знаходячись упродовж понад двадцяти років поза межами України С. Сірополко, як і багато визначних його співвітчизників, змушених жити на чужині, не лише не втрачав педагогічних і науково-просвітницьких зв'язків із батьківщиною, а навіть впливав на їх перебіг, перебуваючи постійно у центрі українського культурного-освітнього руху.

Тільки за 1908–1917 рр. С. Сірополко видав більше трьохсот наукових праць у галузі освіти, бібліотекознавства, бібліографії, книжкової справи, що довгий час залишались поза увагою дослідників. В останніх роках історики позашкільної освіти помітно актуалізували вивчення доробку С. Сірополка [86; 87], але бібліотекознавці його ім'я згадують лише побіжно [5, с. 150]. Натомість, історія бібліотекознавчої думки початку ХХ ст. була би неповною без вивчення ролі вченого й окреслення його надбань у цій галузі наукового знання. Розробку та обґрунтування С. Сірополком таких теоретичних положень, як визначення бібліотекознавства як науки, її методів, соціальної ролі та соціальних функцій бібліотеки, принципів бібліотечної діяльності та принципів організації бібліотечної справи, бібліотечного законодавства, бібліотечної статистики, типології бібліотек, бібліотечної професії та освіти цілком правомірно розглядати як внесок у вітчизняну бібліотечну теорію та практику.

Теоретично значимі ідеї та концепції, розроблені С. Сірополко в московський період його наукової та практичної діяльності, мали суттєвий вплив на подальший розвиток бібліотекознавства. Спираючись на них бібліотекознавці формулюють свої погляди, розвиваючи бібліотекознавчу думку.

1. *Абрамов, К. И.* У истоков библиотечного образования в России [Текст] / К. И. Абрамов // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1993. – № 6. – С. 38–44.
2. *Б. а.* [Рецензия] [Текст] // Земское дело. – 1910. – № 15. – С. 1233–1234. – Рец. на кн. : *Сірополко, С. О.* Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. О. Сірополко. – М. : журн. «Пед. листок», типогр. К. Л. Меньшова, 1910. – 43, V с. – (Учительская библиотека).
3. *Б. а.* [Рецензия] [Текст] // Рус. школа. – 1911. – № 3. – С. 91–94 ; [Рецензия] [Текст] // Библиотекарь. – 1910. – Вып. 2. – С. 32 ; [Рецензия] [Текст] // Земское дело. – 1910. – № 15. – С. 1233–1234 ; *Г. Ш.* [Рецензия] // Светло. – 1910. – № 10. – С. 75–76. – Рец. на кн. : *Сірополко, С. О.* Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С. О. Сірополко. – М. : журн. «Пед. листок», типогр. К. Л. Меньшова, 1910. – 43, V с. – (Учительская библиотека).
4. *Б. а.* Курсы и лекции [Текст] / б. а. // Библиотекарь. – 1915. – Вып. 3–4. – С. 430–432.
5. *Ванеев, А. Н.* Развитие библиотековедческой мысли в России (XI – начало XX в.) [Текст] / А. Н. Ванеев ; Рос. гос. б-ка. – М. : Пашков дом, 2003. – 304 с. – (Отечественная ист. библ. дела).
6. ВР РНБ. – Ф. 266. – Оп. 1. – Од. зб. 500. – Арк. 10. – Архив Дружинина Н. П., 1882–1937.
7. *Грушевський, М.* Спомини [Текст] / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 9–10. – С. 112–113.
8. Дополнительные данные об организации и личном составе Государственного комитета [Электронный ресурс] // biblio.narod.ru. – Режим доступа : http://biblio.narod.ru/gyrnal/publicat/o_komit_dop.html. – Название с экрана.
9. Журнал заседаний III секции (статистика внешкольного образования). Заседание 13 июля [Текст] // Тр. общезем. съезда в г. Харькове по статистике нар. образования 12–18 июня 1913. – X., 1914. – С. 284–331.
10. *Ківшар Т. І.* Становлення Степана Сірополка як бібліотекознавця [Текст] / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 103–125.
11. Народные библиотеки в России [Текст] // Практическая шк. энцикл. : настол. кн. для нар. учителей и др. ближайших деятелей в обл.

- нар. образования / под общ. ред. Н. В. Тулупова, П. М. Шестакова. – М. : Изд. журн. «Для нар. учителя», 1912. – С. 666.
12. Обухов, А. Каталог учительской библиотеки [Текст] / А. Обухов, С. Серополко, Н. Чехов. – М. : тип. К. Л. Меньшова, 1913. – 20 с. – (Учительская библиотека).
 13. Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года [Текст] : доклады. – М. : Тип. Моск. губ. земства, 1912. – Т. 2. – 802 с.
 14. Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года [Текст] : журнал общих заседаний съезда : (стенографическая запись). – М., 1912. – 587 с.
 15. Первый Общеземский съезд по народному образованию 1911 года [Текст] : журналы заседаний секций съезда. – М., 1912. – 403 с.
 16. Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года [Текст] : доклады, приложения, сводка докладов и тезисов с распределением их по темам. – Х. : Тип. губ. земства, 1913. – 67 с.
 17. Постановление первого общеземского съезда по народному образованию в Москве 16–30 августа 1911 г. [Текст]. – М., 1911. – 35 с.
 18. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 2. – С. 159–160. – Рец на кн. : Малиновский, Н. Каталог избранных книг для детей и юношества / Н. Малиновский. – [Б. м.] : [б. и., б. г.].
 19. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 6. – С. 460. – Рец. на кн. : Народный учитель : календ.-справочник на 1909/10 уч. год. – М. : Изд-во кн. маг. «Труд». – 1909.
 20. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1910. – Кн. 4. – С. 315. – Рец. на кн. : Ежегодник внешкольного образования / под ред. В. И. Чарнолуцкого. – Вып. 1. – М. : Изд-во т-ва И. Д. Сыгина. – 1907. – 306 с.
 21. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 301–302. – Рец. на кн. : Указатель книг по истории и общественным вопросам / под ред. Н. А. Гредескула, С. Ф. Знаменского, С. А. Князькова. – СПб. : Изд-во Подвижного музея, тип. М. А. Александрова. – 1910. – 626 с.
 22. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 5. – С. 398. – Рец. на кн. : О детских книгах : критико-библиогр. указатель / сост. кружком преподавателей и писателей. – М. : Изд. кн. маг. «Труд». – 1908. – 831 с.
 23. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 370–371. – Рец. на кн. : Чарнолуцкий В. И. Частная инициатива в деле народного образования / В. И. Чарнолуцкий. – М. : Изд-во т-ва «Знание». – 1910.
 24. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 8. – С. 547. – Рец. на кн. : Волкович В. А. Друг человечества Н. И. Пирогов. – СПб. : Изд-во О. Богдановой. – 1910. – 159 с.
 25. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 549. – Рец. на кн. : Ежегодник внешк. образования / под ред. Чарнолуцкого В. И. – СПб. : Изд-во т-ва «Знание». – 1910. – Вып. 2. – 450 с.
 26. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1911. – Кн. 2. – С. 155–156. – Рец. на кн. : Владиславлев И. В. Что читать? :

- указ. сист. домашнего чтения для учащихся / И. В. Владиславлев (И. Гульбинский). – М. : Изд. кн. маг. «Наука», [1911]. – Вып. 1. – 171 с.
27. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 4. – С. 307. – Рец. на кн. : Ветринский Ч. Т. Г. Шевченко / В. Е. Чепихин. – М. : Изд-во И. Д. Сытина, [1911].
 28. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 308-309. – Рец. на кн. : Владиславлев И. В. Что читать? / И. В. Владиславлев (И. Гульбинский). – М. : Изд. кн. маг. «Наука», [1911]. – Вып. 2.
 29. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 307. – Рец. на кн. : Песни Т. Шевченко / под ред. В. В. Вересаева. – М. : Изд. Моск. о-ва грамотности, [1911].
 30. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 306. – Рец. на кн. : Рабство и воля : сб. статей / сост. П. Розанов, В. Сидоров. – М. : Польза, [1911].
 31. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 5 – С. 390. – Рец. на кн. : Настольная книга по народному образованию : законы, распоряжения, правила, инструкции, программы, уставы, справочные сведения и пр. : в 3-х т. / сост. В. Чарнолуцкий. – СПб. : Изд-во т-ва «Знание», 1911. – Т. 4. – 768 с.
 32. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1911. – Кн. 4. – С. 306-307. – Рец. на кн. : Шевченко Т. Г. Кобзарь в переводе русских писателей / Т. Г. Шевченко. – М. : Изд. о-ва любителей рос. словестности, [1911].
 33. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 5. – С. 390-391. – Рец. на кн. : Чарнолуцкий В. Земство и народное образование. Очерки из прошлого и настоящего земской деятельности в различных отраслях общественного образования : формы, типы, результаты и очередные задачи зем. хозяйства и зем. учреждений в этой области / В. Чарнолуцкий. – СПб. : Изд. т-ва «Знание», [1910-1911]. – Ч. 1-2.
 34. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 6. – С. 482-483. – Рец. на кн. : Рубакин Н. А. Среди книг. – Т. 1. Опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и общественных идей : справочное пособие для самообразования и для систематизации и комплектования общеобразовательных библиотек, а также магазинов / Н. А. Рубакин. – Изд. 2-е. – М. : Изд. кн. маг. «Наука», 1911.
 35. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 483. – Рец. на кн. : Ульянов Н. А. Указатель журнальной литературы : [(алфавитный, предметный и систематический)]. – Вып. 1. [Пятилетие 1906-1910 гг. Журналы «Вестник Европы», «Образование», «Русская мысль», «Русское богатство», «Мир божий»] / Н. А. Ульянов. – М. : Изд. кн. маг. «Наука», [1911. – 103 с.]
 36. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1914. – Кн. 1. – С. 72-73. – Рец. на кн. : Елачич Е. Сборник статей по вопросам детского чтения [Статья «Сказки Кота-мурлыки как материал для детского чтения»] / Е. Елачич. – СПб., 1914.
 37. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 4. – С. 313. – Рец. на кн. : Библиографический ежегодник : систем. ука-

- затель л-ры за 1912 год. Вып. 2 / под ред. И. Владиславлева. – М. : Наука, 1913.
38. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 7. – С. 566–567. – Рец. на кн. : Рубакин Н. [Практика самообразования] Среди книг (и читателей) : опыт системы самообразовательного чтения, применительно к личным особенностям читателей]. – М. : Наука, 1914. – Т. 2. – [263 с.]
 39. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1915. – Кн. 5. – С. 388. – Рец. на кн. : Библиографический ежегодник : системат. указатель л-ры за 1914 год. Вып. 3 / под ред. И. Владиславлева. – М. : Наука, 1915.
 40. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 385. – Рец. на кн. : Звягинцев Е. Полвека земской деятельности по народному образованию. – М. : Задруга, [1915].
 41. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – С. 386. – Рец. на кн. : Обухов М. Дневник внешкольника. – Уфа. : Изд. Уфим. губ. Земства, [1915].
 42. С. С-о. [Рецензия] [Текст] / С. Серополко // Там же. – Кн. 6. – С. 464–465. – Рец. на кн. : Трауцкая Е. Д. Для самообразования и общедоступной библиотеки : советы приступающим к самообразованию и списки кн. для общедоступ. б-ки / Е. Д. Трауцкая, А. А. Покровский. – М. : [б. и.], 1915. – [170 с.].
 43. С. С-о. Общеземский съезд по народному образованию [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1911. – Кн. 7. – С. 493–511.
 44. Самохвалов, И. Библиотечные курсы при Университете имени Шанявского в Москве [Текст] / И. Самохвалов // Библиотекарь. – 1915. – Вып. 2. – С. 129–137.
 45. Серополко, С. 50-летний юбилей воскресной школы [Текст] / С. Серополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 7. – С. 516–519.
 46. Серополко, С. Внешкольное образование [Текст] : сб. ст. / С. Серополко. – М. : Изд. ж. «Пед. листок», 1912. – 128 с. – (Учительская библиотека).
 47. Серополко, С. Внешкольное образование на общеземском съезде по народному образованию [Текст] / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1912. – № 1. – С. 15–19.
 48. Серополко, С. Возврат к старым правилам в народно-библиотечном деле по «новым» правилам о библиотеках [Текст] / С. Серополко // Земское дело. – 1912. – № 12. – С. 1159–1163.
 49. Серополко, С. Земская деятельность по народному образованию за сорок лет [Текст] : [отзыв на работу Б. Веселовского «История земств за сорок лет». – СПб., 1909. – Т. 1. – 724 с.] / С. Серополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 2. – С. 136–145.
 50. Серополко, С. Земство и народный учитель [Текст] / С. Серополко // Для народ. учителя. – 1909. – № 4. – С. 1–5.
 51. Серополко, С. Как должны быть организованы библиотеки при школах для взрослых [Текст] / С. Серополко // Общее дело : сб. статей по вопросам распространения образования среди взрослого населения / под ред. В. Костроминой. – М. 1912. – Вып. 4. – С. 317–322. – (Моск. о-во грамотности).

52. *Серополко, С.* Какая школа нужна деревне [Текст] : [Отзыв на работу Д. М. Бобылева «Какая школа нужна деревне». – Пермь, 1909] / С. Серополко // Пед. листок. – 1909. – Кн. 1. – С. 61–66.
53. *Серополко, С.* Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация [Текст] / С. Серополко. – М. : Типогр. К. Л. Меньшова. – 1910. – 43, V с. – (Учительская библиотека).
54. *Серополко, С.* Народные библиотеки в России [Текст] / С. Серополко // Практич. шк. энцикл. : настол. кн. для нар. учителей и др. ближайших деятелей в обл. нар. образования / под общ. ред. Н. В. Тулупова, П. М. Шестакова. – М. : Изд. журн. «Для нар. учителя», 1912. – С. 661–671.
55. *Серополко, С.* Народныя библиотеки на Полтавщине [Текст] / С. Серополко // Укр. жизнь. – 1912. – № 5. – С. 96–99.
56. *Серополко, С.* Наследство г. Кассо на Украине [Текст] / С. Серополко // Там же. – 1915. – № 2. – С. 16–19.
57. *Серополко, С.* Новые правила о народных библиотеках [Текст] / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1912. – № 11. – С. 33.
58. *Серополко, С.* О связи и взаимоотношении культурно-просветительных мероприятий [Текст] : доклад, читанный на Харьк. съезде по вопросам внешк. образования [и разумных развлечений] на заседании 9 июня 1915 г. / С. Серополко // Пед. листок. – 1915. – № 15. – С. 552–558.
59. *Серополко, С.* Общество по подготовке специалистов земской и городской службы [Текст] / С. Серополко // Земское дело. – 1916. – № 5. – С. 245–248.
60. *Серополко, С.* Основные вопросы внешкольного образования [Текст] / С. Серополко. – М. : Изд. журн. «Нар. учитель», 1913. – 63 с. – (Б-ка нар. учителя / под ред. Н. Е. Румянцева (сер. пед.), О. Н. Смирнова (сер. справ.)).
61. *Серополко, С.* Основные группировки данных о народных библиотеках [Текст] : Первый общезем. съезд по статистике нар. образования 1913 г. : доклады / С. Серополко. – Х., 1913. – 725 с.
62. *Серополко, С.* Очередные задачи в народно-библиотечном деле [Текст] / С. Серополко // Для нар. учителя. – 1910. – № 17. – С. 27–28.
63. *Серополко, С.* Памяти Т. Г. Шевченко [Текст] : (к столетию со дня рождения) / С. Серополко // Пед. листок. – 1914. – Кн. 3. – С. 219–225.
64. *Серополко, С.* Практическая библиография [Текст] / С. Серополко. – М. : Тип. Н. Н. Кушнарев и К. – 1914. – 4 с.
65. *Серополко, С.* Принцип общественности в народно-библиотечном деле [Текст] : докл. делегата Моск. о-ва грамотности (прочитан на заседании 2-го июня 1911) / С. Серополко // Тр. Первого всерос. съезда по библиот. делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г. : в 2 ч. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1912. – Ч. 2. – С. 173–176.
66. *Серополко, С.* Разгром земских библиотек при Л. А. Кассо в Киевской губернии [Текст] / С. Серополко // Укр. жизнь. – 1915. – № 1. – С. 84–86.
67. *Серополко, С.* Секция общественных и народных библиотек I-го Всероссийского съезда по библиотечному делу [Текст] / С. Се-

- рополко // Пед. листок. - 1911. - Кн. 8. - С. 663-673.
68. *Серополко, С.* Снабжение школ учебниками и учебными пособиями [Текст] / С. Серополко // Нар. образование в земствах : основы организации и практики дела / под ред. Е. А. Звягинцева, А. М. Обухова, С. О. Серополка, Н. В. Чехова. - М. : Изд. т-ва «Задруга», 1914. - С. 193-200.
 69. *Серополко, С.* Сорокалетие «Детского чтения» - «Юной России» [Текст] / С. Серополко // Пед. листок. - 1908. - Кн. 8. - С. 576-577.
 70. *Серополко, С. Т. Г. Шевченко* [Текст] : (к столетию со дня рождения) / С. Серополко // Для нар. учителя. - 1914. - № 5. - С. 3-5.
 71. *Серополко, С.* Украинские книги в народных библиотеках Харьков[ской] губ.[ернии] [Текст] / С. Серополко // Укр. жизнь. - 1913. - № 6. - С. 99-100.
 72. *Серополко, С.* Участие местного населения в деле народного образования [Текст] / С. Серополко // Нар. образование в земствах : основы организации и практики дела / под ред. Е. А. Звягинцева, А. М. Обухова, С. О. Серополка, Н. В. Чехова. - М. : Изд. т-ва «Задруга», 1914. - С. 56-66.
 73. *Серополко, С.* Ученические библиотеки [Текст] / С. Серополко // Там же. - С. 201-207.
 74. *Серополко, С.* Учительский съезд в Москве [Текст] / С. Серополко // Пед. листок. - 1912. - Кн. 3. - С. 203-214.
 75. *Серополко, С.* Формы отчетности по народным библиотекам и читальням : проект ежегодного бланка по школьной статистике [Текст] / С. Серополко // Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года: доклады. - Х., 1913. - С. 523-526.
 76. *Сірополко, С.* 20-літній ювілей першого педагогічного журналу на Великій Україні [Текст] : (згадки про журнал «Світло») / С. Сірополко // Тризуб. - 1930. - № 33. - С. 2.
 77. *Сірополко, С.* Діяльність Державного Комітету по народній освіті [Текст] / С. Сірополко / Вільна укр. шк. - 1917. - № 3-4. - С. 131-133.
 78. *Сірополко, С.* З біжучого життя. Нові правила про народні бібліотеки [Текст] / С. Сірополко // Світло. - 1912. - № 4. - С. 59-61.
 79. *Сірополко, С.* З життя української кольонії в Москві [Текст] : (сторінка зі спргадів) : присвячується світлій пам'яті С. В. Петлори / С. Сірополко // Календар-альманах «Дніпро» на 1927 рік. - Л., 1927. - С. 37.
 80. *Сірополко, С.* Школа і книжка [Текст] / С. Сірополко // Світло. - 1910. - № 4. - С. 1-6.
 81. Список членов общеземского съезда по народному образованию [Текст]. - М., 1911. - 54 с.
 82. Список членов общеземского съезда по статистике народного образования в г. Харькове 12-18 июня 1913 года [Текст]. - Х., 1913.
 83. Украинский момент на харьковском съезде по организации разумных равлечений [Текст] // Укр. жизнь. - 1915. - № 7. - С. 78-82.

84. Учительские библиотеки [Текст] / [сост. Г. К. Вебер, Е. А. Звягинцев, А. М. Обухов, М. П. Постовская и др.]; Моск. отд-ние имп. Рус. техн. о-ва; Моск. отд. междунар. уч.-пром. выставки «Устройство и оборудование шк.». – М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1912. – 16 с.
85. Хавкина-Гамбургер, Л. Первые курсы по библиотечному делу [Текст] / Л. Хавкина-Гамбургер. – М., 1915. – 8 с.
86. Чеков, М. О. С. О. Серополко о внешкольном образовании [Текст] / М. О. Чеков // Педагогика. – 2008. – № 3. – С. 73–79.
87. Ярошенко, Н. Н. Методология внешкольного образования в трудах С. О. Серополко [Текст] / Н. Н. Ярошенко // Педагогика социально-культурной сферы : история, теория, практика : сб. науч. ст. – Рязань, 2001.

Ківшар Т. І. Бібліотекознавча діяльність С. Сірополка у 1908-1917 роках.

Ключові слова: Сірополко Степан Онисимович, бібліотекознавство, бібліографія, книгознавство, народні бібліотеки, бібліотека, позашкільна освіта, земство.

Висвітлено найменш досліджений московський період життєвого та творчого шляху українського вченого, громадського та політичного діяча Степана Онисимовича Сірополка (1872–1959). Систематизовано та проаналізовано його маловідомі наукові праці початку ХХ ст., присвячені розробці теоретико-методологічних засад бібліотекознавства, виявлено незнані сторінки його практичної діяльності в галузі бібліографії. Автор доходить висновку, що розвиток вітчизняної бібліотекознавчої думки початку ХХ ст. був би неповним без вивчення ролі С. Сірополка й окреслення його надбань. Розроблені та обґрунтовані ним теоретичні положення щодо визначення бібліотекознавства як науки, її методів, соціальної ролі та соціальних функцій бібліотеки, принципів бібліотечної діяльності та принципів організації бібліотечної справи, бібліотечного законодавства, бібліотечної статистики, бібліотечної професії та типології бібліотек цілком правомірно розглядати як внесок у вітчизняну бібліотечну теорію та практику.

Kivshar T.I. Library study activity of S. Siropolko in 1908 – 1917.

Key words: Stepan Onysymovych Siropolko, library science, bibliography, book science, national libraries, library, non-school education, zemstvo.

The article enlightens the least known Moscow period of life and artistic development of Ukrainian scientist, public and political figure, Stepan Onysymovych Siropolko (1872–1959). It systematizes and analyzes his little known scientific works of early XX century dedicated to the development of theoretical and methodological basis of library science; it also reveals the unknown facts of his practical activity in the sphere of bibliography. The author

comes to the conclusion that the development of the national library science concepts should have been incomplete without studying the role of S. Siropolko and defining his achievements. It is acceptable to see his theoretical concepts on defining library science, its methods, social role and social functions of the library, principles of library activity and principles of organization of library business, library legislation, library statistics, library profession and typology of libraries on the whole as a contribution to the national library theory and practice.

Кившар Т. И. Библиотечковедческая деятельность С. Серополка в 1908–1917 годах.

Ключевые слова: Серополко Степан Анисимович, библиотечковедение, библиография, книговедение, народные библиотеки, библиотека, внешкольное образование, земство.

Раскрыт наименее исследованный московский период жизненного и творческого пути украинского учёного, общественного и политического деятеля Степана Анисимовича Серополка (1872–1959). Систематизированы и проанализированы его малоизвестные научные труды начала XX в., посвящённые разработке теоретико-методологических основ библиотечковедения, выявлены неизвестные страницы его практической деятельности в области библиографии. Автор приходит к выводу, что развитие отечественной библиотечковедческой мысли начала XX в. было бы неполным без изучения роли С. Серополка и определения его вклада. Разработанные и обоснованные им теоретические положения относительно определения библиотечковедения как науки, её методов, социальной роли и социальных функций библиотеки, принципов библиотечной деятельности и принципов организации библиотечного дела, библиотечного законодательства, библиотечной статистики, библиотечной профессии и типологии библиотек полностью правомерно рассматривать как вклад в отечественную библиотечную теорию и практику.